Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

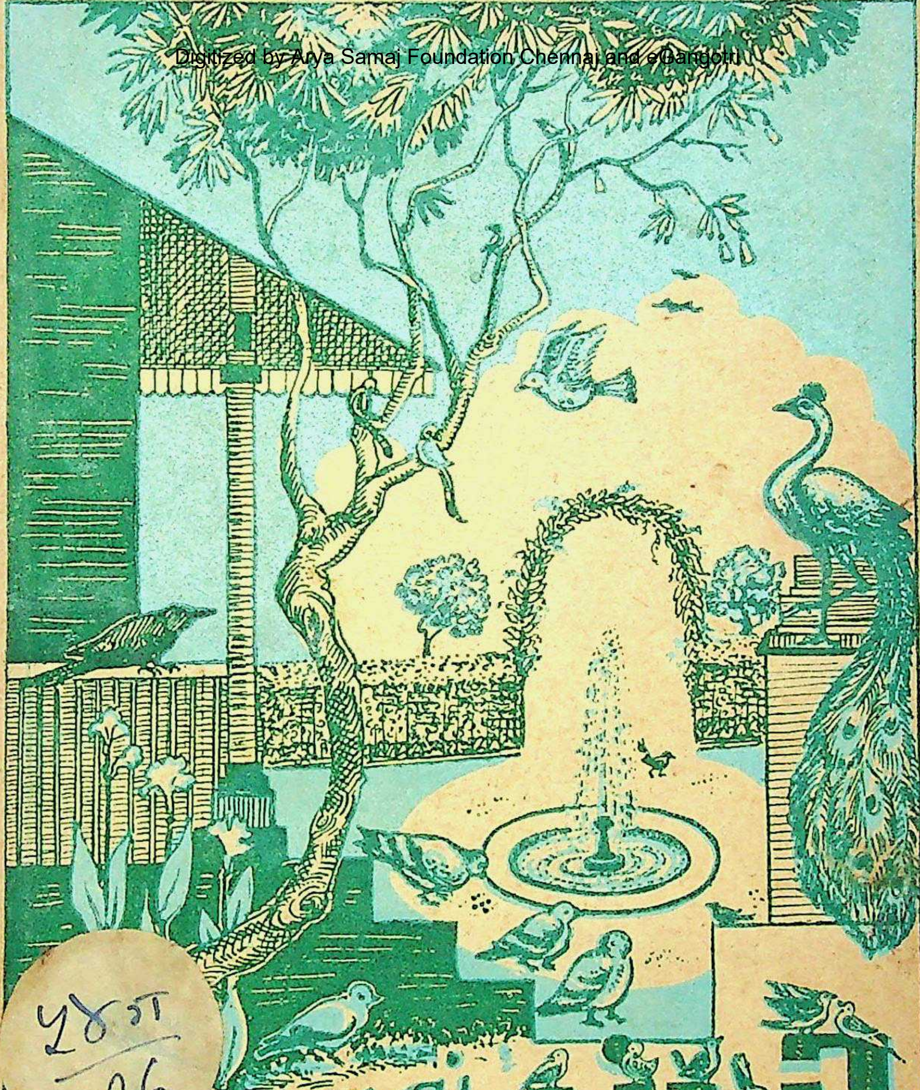

५४ग
१६

આંગણાનાં પંખી

મનુભાઈ જોધાણી

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ओ३म्

पुस्तक संख्या ५४५/१६

पञ्जिका संख्या २८२२८

पुस्तक पर सर्व प्रकार की निशानियां लगाना वर्जित है। कोई सज्जन पन्द्रह दिन से अधिक देर तक पुस्तक अपने पास नहीं रख सकते। अधिक देर तक रखने के लिये पुनः आज्ञा प्राप्त करनी चाहिये।

स्नातक प्रमाणीकरण ११८४-११८५

ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય

પ્રકાશક તથા વિક્રેતા

ગાંધીરસ્તાઃ અમદાવાદ.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

આંગણાનાં પંખી

મનુભાઈ જોધાણી.

CHECKED 1973

ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય
ગાંધી રસ્તો : અમદાવાદ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

[સર્વ હક્ક લેખકને સ્વાધીન]

આવૃત્તિ પહેલી : ૧૯૫૫

કીમત : બાર આના

પ્રકાશક :
શંભુલાલ જગશીભાઈ શાહ
ગુર્જર ગ્રન્થરત્ન કાર્યાલય
ગાંધી રસ્તો : અ મ દા વા દ.

મુદ્રક :
ગોવિંદલાલ જગશીભાઈ શાહ,
શારદા મુ દ્ર ણા લ ય,
પાનકોર નાકા : અમદાવાદ.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

લેખક તરફથી

સરકારી કેળવણી ખાતાએ નવી તૈયાર થતી વાચનમાળામાં પક્ષીઓ, વનસ્પતિ અને પ્રાણીપાઠો જરૂરી હોવાનું માન્યું છે. ઘરના આંગણામાં ઊડતાં ને આવીને બેસતાં પંખીઓ આપણાં બાળકો સાથે હળીમળી ગયાં હોય છે, છતાં એમના વિશે તેઓ સાવ અજ્ઞાત તો નહિ, પરંતુ એમને સાચી રીતે ઓળખતાં નથી હોતાં. એવાં બાળકોને પક્ષીઓ સંબંધી જાણવાની થતી જિજ્ઞાસા પૂરી કરવા આ પ્રયત્ન કર્યો છે.

જો એ લોકપ્રિય થશે તો થોડા જ વખતમાં આપણા ગામના પાદરમાં ઠેરઠેર દેખાતાં ને રોજ નજરે પડતાં પક્ષીઓનો પરિચય **‘પાદરનાં પંખી’** બાળકોના હાથમાં રજૂ કરતાં મને હિંમત અને હૂંફ મળશે.

આ પુસ્તકમાં મને સલાહસૂચન આપનાર સૌ મિત્રોનો આભાર માનું છું.

વસંતપંચમી : ૨૦૧૧
અમદાવાદ.

મનુભાઈ જોધાણી

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

અનુક્રમ

૧. કાગડો ૧

૨. કોયલ ૧૭

૩. કબૂતર ૨૭

૪. કાબર ૩૮

૫. ચકલી ૪૯

૬. પોપટ ૫૮

૭. કૂકડો ૬૯

અઘરા શબ્દોના અર્થ ૭૯

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

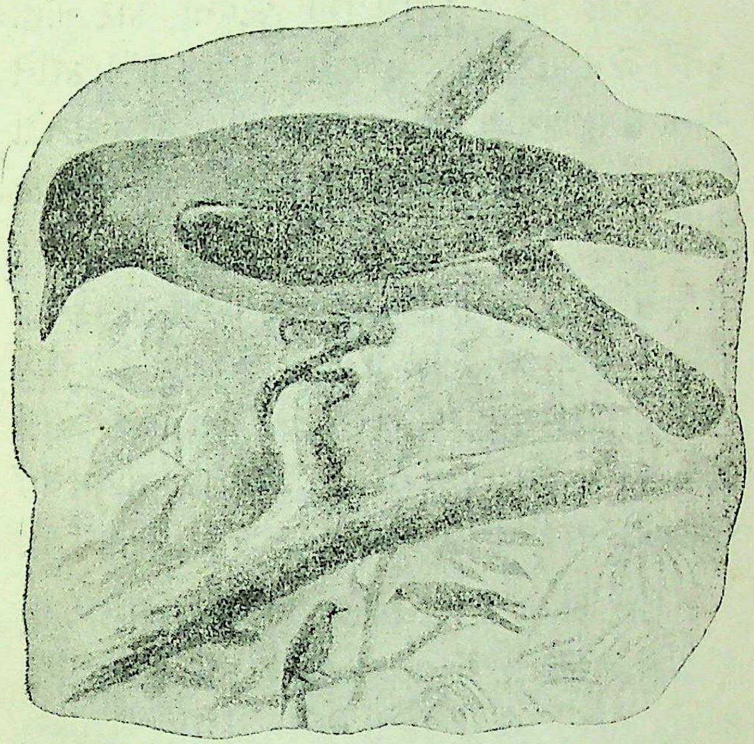

કાગડો

ખેતરથી આવીને દેવજી મને વાડામાં લઈ ગયો. ત્યાં લીમડાના ઝાડ નીચે ખાટલો ઢાળીને અમે બેઠા. અમે નિરાંતે વાતો કરતા હતા ત્યાં ટપ દઈને ઉપરથી ચરક પડી. મેં ઊંચે જોયું તો કાગડાભાઈ!

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

દેવજી કહે : 'કાગડામાં કુટેવનો પાર નહિ. કૂતરો જેમ સારી વસ્તુ જુએ તો એક પગ ઊંચો કરીને એના ઉપર પેશાબ કર્યા વગર રહે નહિ, એમ કાગડો પણ નીચે કોઈ બેઠું હોય તો એના ઉપર ચરકયા વગર રહે નહિ.'

મેં ઊભા થઈને એક પથ્થર ઉપાડયો, પણ દેવજી કહે : 'રહેવા દેજો ! એ તો એવો ચેતુકાળ હોય છે કે તમારો પથરો એને નહિ વાગે. તમે ઘા કરવા હાથ ઊંચો કરશો, એટલામાં તો કાગડો ત્યાંથી પલાયન થઈ ગયો હશે.' વાત સાચી હતી. કાગડાભાઈ ઊડી ગયા હતા.

એવામાં નાની બહેને ઓશરીમાં કાળી ચીસ પાડી. હું દોડી ગયો. જોઉં તો નાનીબહેનના ભાણામાંથી કાગડો રોટલી ઝૂંટવી ગયેલો અને વંડી ઉપર બેઠોબેઠો મજાથી ખાતો હતો.

દેવજી કહે, 'કાગડાને ગમે તેટલું ખાવાનું આપો તોય એને લૂંટ કર્યા વગર સોરી ન વળે. તમે જો હાથમાં કાંઈ ખાવાનું પડીકું લઈને જતા હો તો ગમે ત્યાંથી આવીને નઘાતિયો થઈને તૂટી પડવાનો ને ઝોંટ મારીને પડીકું પડાવી ફેંકી દેવાનો. એની ઝોંટ પણ એવી કે,

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

તમે બેફામ હો તો હાથ ચીરી નાખે. એના પગના નહોર એવા તીણા કે ચામડી ઉપર લોહીનાં ટશિયાં આવી જાય!'

મેં કહ્યું: 'પણ લોકો એને મારીને ગામમાંથી કાઢી મૂકતા કેમ નહિ હોય?'

દેવજી હસી પડ્યો: 'કાગડાને તમે નથી ઓળખતા. એ વસ્તીનો રહેવાસી છે. બેચાર ઘર ખેતરમાં જઈને વસ્યાં હાય તો ત્યાંય કાગડો જઈ પહોંચવાનો.'

મને એના ઉપર એવી દાઝ ચડી કે પથ્થર લઈને ઘા કર્યો, પણ એ તો જાણે કાંઈ ગંભીર બન્યું જ ન હોય તેમ ઠેકીને બાજુએ બેઠો.

દેવજી કહે, 'એના જેવું નીડર પક્ષી બીજું એકેય નથી. એ ફરતો ફરતો ઓશરીમાં આવે, ઘરમાં બધે ફરે, ને રસોડા સુધી પણ પહોંચી જાય. કોઈ બેઠું હોય એની એને બીક નહિ. જે કાંઈ પડ્યું હોય તે ઉપાડીને ઓહિયાં કરી જાય.'

ત્યાં તો પેલા વંડી પર બેઠેલા કાગડાએ એવો કાળો કકળાટ કરી મૂક્યો, કે એ સાંભળીને બેપાંચ કાગડા ત્યાં આવી પહોંચ્યા. મેં જોયું તો બિલાડી જતી

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

હતી. તેના તરફ જોઈને તેઓએ બુમરાણ કરી મૂકેલી.

દેવજી કહે, 'કાગડા સાપ કે બિલાડીના દુશ્મન. એને જુએ એટલે કાબર પેઠે કલબલાટ કરી મૂકવાના, અને એને માથે ઝળૂંબી ચાંચો મારતા મારતા ભગાડી મૂકવાના.'

મેં પૂછ્યું: 'પણ કાગડા એકદમ ભેગા ક્યાંથી થઈ જતા હશે? બધા સાથે તો દેખાતા નથી.'

દેવજી કહે, 'કાગડા હમેશાં ટોળાબંધ જ હોય. થોડે થોડે અંતરે એકલદોકલ આજુબાજુ બેઠા હોય. એક જણ ખોરાક દેખે કે ભય દેખે, એટલે કાળો કળેળાટ શરૂ કરી દે. એ કળેળાટ સાંભળીને બધા ભેગા થઈ જાય. એ ભારે સંપીલી જાત છે.'

મેં કહ્યું: 'તો તો બધા સાથે જ રાતવાસો રહેતા હશે?'

દેવજી કહે, 'ગોરજ વખતે કાગડા ટોળાબંધ આવીને ઝાડ ઉપર જુદીજુદી ડાળીએ બેસી જાય. અને સવારે ઊઠીને દિવસ જરા ચડે એટલે ખોરાકની શોધમાં ઊડી જાય. કાગડાની પાંખો ખૂબ મજબૂત એટલે ખૂબ ઊંચે સુધી ઊડે ને બધે રખડે. આપણા આ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

લીમડા ઉપર સાંજે જોજોને, કેટલાય આવીને બેઠા હશે.'

મેં કહ્યું: 'પણ રાત્રે તો મેં એમને બોલતા સાંભળ્યા નથી, કે સંચળ પણ કાને પડ્યો નથી.'

દેવજી કહે, 'રાત્રે એ ઊંઘે છે, પણ અજવાળી રાતે કોઈવાર મધરાત પછી કલબલાટ કરી મૂકે છે. બિચારાને વહાણું વાયાનો ભ્રમ થાય એટલે જાગી જાય. કાગડાને ઊંઘ પણ બહુ નહિ. જાગતો-ઊંઘતો રહે. એટલે ઓછી ઊંઘવાળાને અને સહેજ ખખડાટ થતાં જાગી ઊઠનારને લોકો કાગનિંદરવાળો કહે છે.'

ત્યાં તો કોણ જાણે ક્યાંથી કાગડો આવીને ઝાડની ડાળે પાણીનું કૂંડું બાંધેલું, ત્યાં પાણી પીવા બેઠો. પાણી પીને એણે કૂંડાને એવું ઝોલે ચડાવ્યું કે અંદરથી પાણી ઢોળાવા લાગ્યું.

દેવજી કહે, 'કાગડાની જાત જ અટકચાળી. પનિહારીનું બેડું કે દૂધવાળીનું દૂધનું બોઘરણું ઉઘાડું દેખે એટલે ઊડીને એના ઉપર બેસી ચાંચ બોળવાનો જ. જુઓને, આ પાણી ઢોળી નાખ્યું ત્યારે જ એને જંપ વળ્યો.'

બાજુમાં લાકડી પડી હતી તે મેં ઉપાડી, એટલે

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

એ ઠેકીને બાજુએ બેઠો. મેં આડુંઅવળું જોઈ, એને બેધ્યાન ધારીને લાકડી પીઠ પાછળ સંતાડી અને એના તરફ જોયા વગર હું ચાલ્યો, ત્યાં તો એ ચતુર પંખી ચપ દઈને ઊડી ગયું.

દેવજી હસી પડ્યો. મને કહે, 'છેતરાઈને કોઈના હાથનો માર ખાય તો એ કાગડો નહિ. કાગડો સગા ભાઈનોય વિશ્વાસ ન કરે એવો અવિશ્વાસુ છે. વળી એવો ચકોર કે તમે એને મારવા જાવ છો કે અમથો ડારો બતાવો છો, એ સમજી જાય. ઓશરીમાં બેઠા-બેઠા તમે હાથ ઊંચો કરો તો એ ડરે નહિ, ને બેઠા-બેઠા નસાડવા પ્રયત્ન કરો તો એ દમ ખાય નહિ. પણ જો સાચેસાચ તમે એને મારવા ઊઠો તો એ નાસી જાય. એટલે તો કાગડાનું નિશાન લઈને શિકાર કરવો મુશ્કેલ ગણાય છે. એમ કાગડો જલદી મરે નહિ. એથી તો એનું આયુષ્ય સો વર્ષ ઉપરાંતનું કહેવાય છે.'

ત્યાં બહેન ગાતી ગાતી આવી:

'કાગડા તારી સોનાની ચાંચ, કાગડા તારી રૂપાની ચાંચ,
મારે ઘેર મહેમાન આવતા હોય તો ઊડી જજે!'

દેવજી કહે, 'આપણે ત્યાં એવો વહેમ છે કે,

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

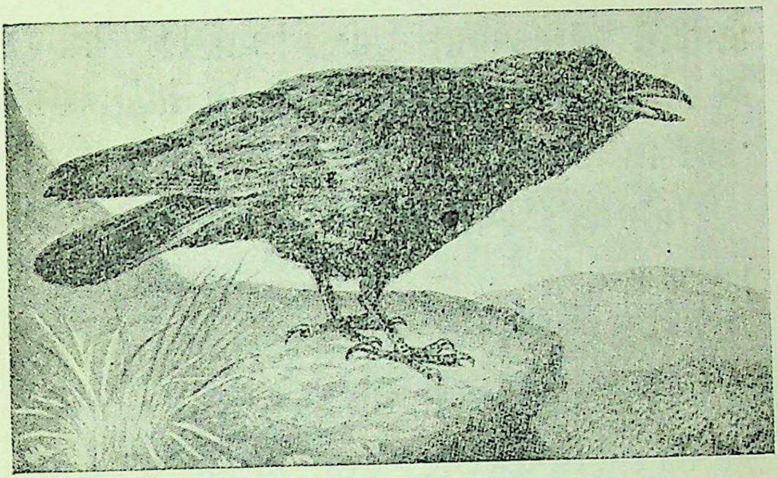

રેવન કાગડો

કાગડો સંદેશો લઈ આવે છે, અને મહેમાન આવવાના હોય ત્યારે આગળથી ખબર આપે છે. એ ટોડલે કે મોભારે બેસીને બોલે એટલે સહુ માને કે આજે મહેમાન આવવાના.'

હું હસી પડયો. મેં કહ્યું: 'કાગડાનું ત્યારે તો આપણા સમાજમાં સન્માન ખરું!'

દેવજી કહે, 'અરે, આપણા લોકોના વહેમનો પાર નથી. જૂના વખતના માણસો જમતાં પહેલાં પાંચ કોળિયા કાઢે, તેમાં એક કોળિયો કાગડાનો. વળી ભાદરવા વદમાં પિતરોના શ્રાદ્ધપક્ષમાં તો જમતાં પહેલાં

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

કાગડાને જમાડવાના; 'વાયસ! વાયસ!' કરીને એ કાકઋષિને બોલાવવાના. આજે તો લોકો એને 'કાગવાસ' કહે છે.'

મને થયું: 'ત્યારે તો કાગડા આપણે ત્યાં આદિ-કાળથી હશે.'

દેવજી કહે, 'કાગડો આપણે ત્યાં શરૂઆતથી જ છે. એ કાંઈ પરદેશી નથી. કાગડાની અનેક જાતો છે. આપણે ત્યાં હિમાલયમાં 'રેવન' કાગડા થાય છે તે આ તરફ આવતા નથી. માત્ર કચ્છમાં ઉત્તર ભાગે એક બે વખત દેખાયાનો ઉલ્લેખ છે. બાકી જંગલમાં મોટા કાળા કાગડા હોય તે તો ભાગ્યે જ શહેરમાં આવે છે. શહેરમાં દેખાય છે તે તો આપણા દેશી કાગડા!'

મેં કહ્યું: 'કાગડાને આપણા લોકો રોજ જમા-ડતા હોય, તો બિચારો આવી લૂંટ કરવાનું જરૂર છોડી દે.'

દેવજી કહે, 'કાગડો તો ખાઉધરો છે. એને ગમે તેટલું ખાવા આપો તોય લોંટોઝોંટો કર્યા વગર એને ચેન ન પડે. ચોરને ચોરી કર્યા વિના ચેન ન પડે, એમ કાગડાને સુખનું ખાવાનું ને સારું ખાવાનું ન ગમે.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

એ અનાજ ખાય, સડેલું ધાન ખાય, અળસિયાં, સાપોલિયાં, ટીડડાં કે વાણિયા જેવાં નાનાં જીવડાં ખાય. વીંછીને પણ પેટમાં પધરાવી દે. એ માંસાહારી પણ ખરો. અઘોરી પંથનો. ગમે તે ખાય. લોકોએ જ્યાં ત્યાં કાઢેલ ગળફા પણ એ જતા ન કરે. ઉકરડા ભંભોડે ને વિષ્ટા પણ ચૂંથે; પણ આમ ગંદકી ખાઈને આપણું આંગણું સાફ કરે. એટલે તો લોકો એને આંગણાનો સુધરાઈ કામદાર કહે છે.'

મેં કહ્યું: 'ત્યારે તો એ ખૂબ ગંદો હશે ?'

દેવજી કહે, 'એ ભલે ઉકરડા ફેંદે કે વિષ્ટા ચૂંથે, પણ એના શરીર ઉપર ગંદકી ક્યારેય નહિ જુઓ. સાવ ચોખ્ખો ચણાક. એટલે તો લોકો કાગડાનું એઠું નાખી નથી દેતા.'

મેં પૂછ્યું: 'કાગડો પાણીથી બીએ ખરો ?'

દેવજી કહે, 'બકરાં પેઠે એ પાણીથી બીતો નથી. ટોળાબંધ કાગડા નદી કાંઠે નહાય છે. પણ એમની નાહવાની રીત ભારે રમૂજી હોય છે. આખા ટોળામાંથી ટુકડીઓ પાડી છીછરા પાણીમાં વારાફરતી નહાય. એકી સાથે બધા પાણીમાં ન પડે. ભારે વહેમી ને

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

વળી નટખટ!'

મને થયું, 'કાગડો જો લોકોને રંજાડતો હોય તો લોકો એને દાણા શીદ નાખતા હશે?'

દેવજી કહે, 'પરબડીમાં કાંઈ એને માટે અનાજ નથી નખાતું. એ તો કડેડાટી દેતો બીજા પક્ષીઓ વચ્ચે જઈને પડવાનો, અને કોઈની પરવા કર્યા વિના નિર્ભયતાથી દાણા ચણવાનો. દાણા કરતાં દાણાનાં જીવડાં વિશેષ ખાય. એ હમેશાં પંખીઓનાં ટોળાં વચ્ચે દાદાગીરી કરતો ઘૂમે છે અને કાચાપોચા પંખીઓને તો ડરાવીને ઉડાડી મૂકે છે.'

'ત્યારે તો કાગડો બહુ મારકણો! નાનાં પક્ષીઓને તો એ મારી નાખતો હશે?'

દેવજી કહે, 'પક્ષીઓને તો એ મારી નથી નાખતો, પણ ગરોળીને દીઠી ન મૂકે. ઉંદર ઉપર તો એ અવાયો થઈને પડે. પૂંછડી ચાંચમાં લઈને કે બે પંજાના નહોર વચ્ચે ઉંદરને ઉપાડી જાય. ચોમાસામાં દેડકાંનો તો સોથ વાળી દે અને પક્ષીનાં ઇંડાં તો માળામાં દીઠયાં રહેવા જ ન દે: એટલે તો પક્ષી એને કાળ સમજે છે.'

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

'તે બીજાં પક્ષીઓ એનાથી બળુકાં નહિ હોય?'

'બળુકાં તો ઘણાં, પણ કાગડો સંપીલો. એટલે કોઈ બળવાન પક્ષીને પોતાના માળા તરફ આવતું દેખે એટલે કાગારોળ કરી મૂકે. તરત થોડાક કાગડા ભેગા થઈ જાય, ને પછી ગમે તેવા પક્ષીને પણ ચારે બાજુથી ઘેરીને ચાંચો મારવા માંડે, એટલે દુશ્મન કાયર થઈને નાસી છૂટે. ભૂલેચૂકે જો દિવસના અજવાળામાં ઘુવડ નજરે પડ્યું તો તો એના બિચારાનાં સો વર્ષ પૂરાં થઈ જાય. પણ કાગડો ડરે માત્ર કાળા કોશીથી. એનો ઓછાયોય લે નહિ. એને દૂરથી દેખે એટલે દોટ મૂકે. આથી ગરીબ પક્ષીઓ કાળા કોશીના

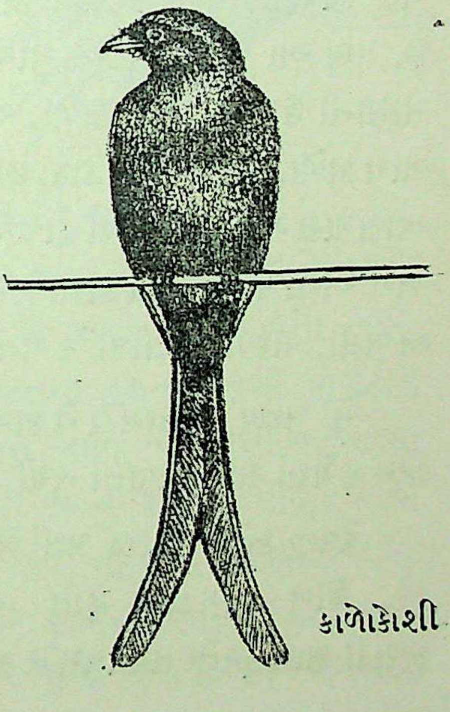

કાળોકોશી

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

માળાની આજુબાજુ પોતાનો માળો બાંધીને નિર્ભય થઈ ને રહે છે.'

મને થયું, 'કાગડો લોકોના આંગણાની જીવાત સાફ કરે, ગંદકી સાફ કરે, છતાં લોકોને એ દીઠો ગમતો નથી, એ એના કાળા રંગને લીધે જ હશે.'

દેવજી કહે, 'આ દેશી કાગડો સાવ કાળો નથી. જંગલી કાગડો આનાથી સહેજ મોટો હોય છે ને કાળો-મેશ હોય છે. વળી કેટલાક કાગડા ધોળા પણ થાય છે. પણ આ દેશી કાગડાને ચાંચ કાળી, કપાળ તેમજ માથાની ઉપરનો ભાગ કાળો, અને દાઢી તથા ગળાનો ભાગ કાળો. બાકી એની ડોક, છાતી, પેટ અને ગળાની આસપાસ ગળપટ્ટો પહેર્યો હોય એવો ભૂખરો ઘેરો રંગ અને એના પીછાંમાં તો કાળા રંગમાં ભળી જાય એવા જાંબલી, વાદળી ને લીલા રંગની ઝાંઈ લાગે.'

મેં પૂછ્યું: 'કાગડો ને કાગડી ચકલા–ચકલીની જેમ હમેશાં સાથે જોવાતાં નથી, એમ કેમ?'

દેવજી કહે, 'બીજાં પક્ષીઓમાં નર–માદા સાથે ફરે, એમ કાગડામાં હોતું નથી. કાગડો હંમેશાં કાગડી સાથે ફરતો નથી. વસંત મહોરે એટલે તે એકાદ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

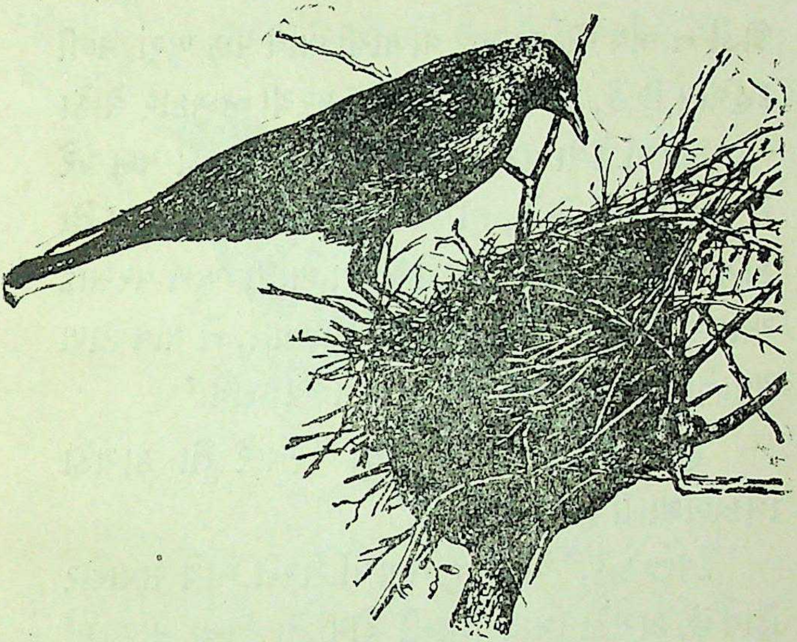

કાગડાનો માળો

કાગડી સાથે 'કલૂં કલૂં કલૂ ટણટણુ ટૂક' વાતો કરતો હોય એમ બોલે છે. એ વખતે એ કળેળતો નથી, પરંતુ અંગનાં જાતજાતનાં હલનચલનથી કાગડીને રીઝવે છે અને પછી બન્ને માળો બાંધવાની તરખડમાં પડી જાય છે. ઠેરઠેરથી બન્ને સાંઠીકાં વીણી લાવે. લોઢાના વાળા ઊંચકી લાવે, નાળિયેરનાં છોતરાં ખેંચી લાવે ને પછી કાગડી બે ડાળના બેલાખડામાં આડાં-અવળાં સાંઠીકાં મૂકીને માળો બનાવે. પવનથી માળો

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ઊડી ન જાય એટલા માટે વાળાથી બાંધે પણ ખરાં. વળી કહેવાય છે કે, કાગડાના માળા ઉપરથી જાણકાર લોકો ચોમાસામાં કેવો વરસાદ થશે એની આગાહી પણ કરે છે. લોકો માને છે કે, જો વરસાદ આવવાનો ન હોય તો કાગડાઓ છેક ઝાડની ટોચે માળો બાંધે, ખૂબ વરસાદ આવવાનો હોય તો નીચી ડાળીએ બાંધે, ને વાવંટોળ થવાનો હોય તો પાંદડાંનાં ઝુંડ વચ્ચે બાંધે.'

હું હસી પડ્યો. મેં કહ્યું: 'ત્યારે તો કાગડો ત્રિકાળજ્ઞાની જેવો લાગે છે.'

દેવજી કહે, 'એ તો દુનિયામાં શેરને માથે સવાશેર હોય છે. કાગડો ત્રિકાળજ્ઞાની હોય તો એના માળામાં કોયલ ઈંડાં મૂકી જાય એની એને ખબર ન પડે ?'

મેં કહ્યું: 'બધાં ઈંડાં સરખાં હોય તો શી રીતે ખબર પડે?'

દેવજી કહે, 'કાગડીના ઈંડાં ચીકુ જેવડાં લીલાશ પડતાં સહેજ વાદળી ઝાંયવાળાં હોય છે, અને ઉપર આછા કાળા રંગનાં છાંટણાં હોય છે. મજબૂત પણ ખરાં. કોયલનાં ઇંડાંથી તો જુદી જાતનાં!'

મને થયું: 'તે કોયલ પોતાના માળામાં ઇંડાં નહિ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

મૂકતી હોય? કાગડીના માળામાં પોતાનાં ઇંડાં શું કામ મૂકે?'

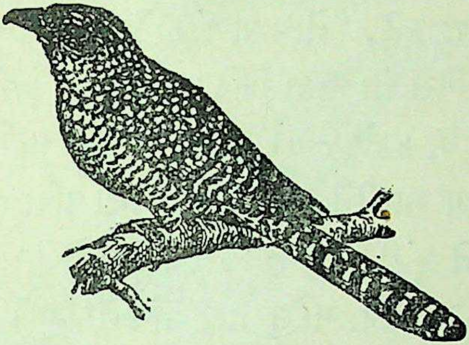

કોયલ (માદા)

દેવજી કહે, 'કોયલ તો ઇંડાં સેવતી જ નથી. કાગડો ને કાગડી એનાં ઇંડાં પોતાનાં ધારીને સેવે છે ને બચ્ચાંને ખોરાક પણ ખવરાવે છે.'

'પણ લોકો તો કહે છે કે, કાગડો માંસાહારી અને કોયલ તો શુદ્ધ અન્નાહારી છે! પછી બચ્ચાંને કાગડા ઇયળ જેવું નહિ ખવરાવતાં હોય?'

દેવજી કહે: 'ઇંડાં ફૂટયાં પછી પોતાનાં ને કોયલનાં બચ્ચાંને ઇયળ ખવરાવે છે: પણ થોડા વખતે કાગડાને ખબર પડી જાય છે કે, એ તો કોયલનાં બચ્ચાં છે. એટલે પોતાનાં બચ્ચાંને ઇયળ ને કોયલનાં બચ્ચાંને અનાજ ખવરાવે છે; મમતાથી એનું જતન કરે છે.'

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

મેં કહ્યું: ‘તો તો કાગડો સાવ હરામી નથી લાગતો!’

દેવજી કહે, ‘તોય કાગડો કોઈને ગમતો નથી. આવીને બેસે તો લોકો એને ‘હાડીઓ’ કહીને ઉડાડી મૂકે છે. એ કકળે ત્યારે એવો કર્કશ લાગે કે અપશુકનિયાળ માનીને કાઢે, કેમકે એની વૃત્તિ જ હલકી. જે મળે તે લૂંટી ખાવું ને જેને દેખે એને હેરાન કરવું! એ એનો સ્વભાવ. મરેલું ઢોર દેખે તો છેવટે કાંઈ નહિ તો એની આંખો ઠોલવા બેસી જાય. એટલે તો મરેલા કાગડાનું માંસ કોઈ ખાતું નથી!’

મેં કહ્યું: ‘તો આવા કાગડાને લોકોની ચીજ વસ્તુ બગાડતો કે ગરીબ પક્ષીને રંજાડતો, શી રીતે લોકો અટકાવે?’

દેવજી કહે, ‘એનો પણ લોકોએ રસ્તો કાઢ્યો છે. કાગડાનાં પીછાં બાંધીને લોકો ચાડિયો ઊભા કરે એટલે ત્યાં એ ન આવે. કાગડા પીછાં જુએ એટલે એને લાગે કે કાગડો મરી ગયો છે. કાગડો મરે એટલે ચારે બાજુથી જુએ, કાળો કકળાટ કરે ને પછી મોતના ડરથી ત્યાંથી ઊડી જાય, ને ફરી ત્યાં ન ડોકાય.’

મેં કહ્યું: ‘ખરેખર! લોકોની બુદ્ધિ પણ અજબ છે!’

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

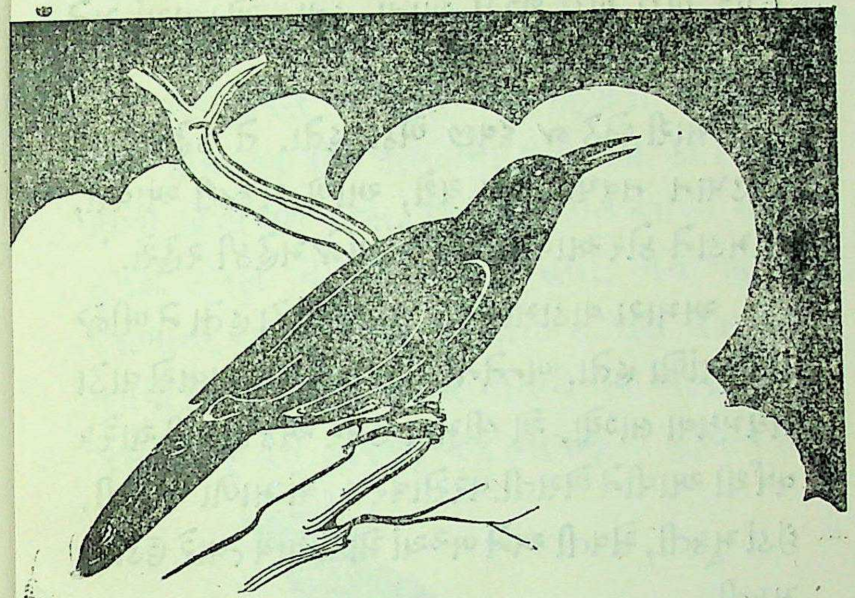

કોયલ

શિવરાત્રિને દિવસે શંકરને ગળતી ચડી એટલે ઠંડી ગઈ, એવી આપણા લોકોમાં માન્યતા છે, પણ ખરું જોતાં કોઈ કોઈ વર્ષે ઠંડી તો હોળીની તાપણી તાપીને પણ જાય છે.

આ વર્ષે પણ ઠંડીના ચમકારા વધુ પડતા હતા, એટલે ફાગણની શરૂઆત હતી તોય ઠંડી દેખાતી. અમે સૂર્યના તાપમાં ટાઢ ઉડાડવા વાડામાં ખાટલા

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ઉપર બેઠા બેઠા શેરડી ખાતા હતા, એટલામાં મને મીઠી સોડમ આવવા લાગી.

મારી જોડે જ દેવજી બેઠો હતો. તે કહે, 'હવે ઝાડપાન નવપલ્લવિત થશે, આંબે મંજરી આવશે, લીમડાને કોર આવશે અને વનરાજિ મહેકી રહેશે.'

અમારા વાડામાં એક ખૂણે લીમડો હતો ને બીજે છેડે આંબો હતો. બન્નેની મીઠી મિશ્રિત સુવાસે વાડો મઘમઘવા લાગ્યો. એ લીમડા ઉપર એક કાગડી ચારેક વર્ષથી આવીને બેસતી.વરસોવરસ ત્યાં માળો બાંધતી, ઈંડાં મૂકતી, સેવતી અને બચ્ચાં મોટાં થાય ત્યારે ઉડાડી મૂકતી.

પંદરેક દિવસ પછી દેવજી મને કહે, 'કાગડાએ માળો બાંધવા માંડચો છે. પખવાડિયા પછી એ ઈંડાં મૂકશે.'

ચૈત્ર ઊતરતાં તો કાગડીએ પાંચ ઈંડાં મૂકચાં.

કાગડો ને કાગડી ઈંડાંની એવી સખત ચોકી કરે કે કોઈને પાસે આવવા દે જ નહિ. કાગડો ચણવા જાય તો કાગડી ચોકી કરે ને કાગડી ચણ લેવા જાય ત્યારે કાગડો ચોકી કરે. બન્ને જણ વારાફરતી ઈંડાં સેવે ને

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

રાત્રે ભેગાં મળી કિલ્લોલ કરે.

એક દિવસ આંબાની ડાળે ટહુકતો નરકોકિલ અને કોયલ આવીને લીમડાની ડાળે બેઠાં. કોકિલ તો કાળો કાળો મશ જેવો, પણ કોયલડીને આખા શરીરે ટપકાં ટપકાં ને રંગે ભૂખરી હતી. મને થયું કે આંબાની રસીલી કોયલ લીમડાની કડવાશ લેવા કેમ આવી? પણ મોટો માણસ નાનાને ઘેર આવે એમાં પણ કાંઈક હેતુ હોય છે, એમ આપણામાં કહેવાય છે.

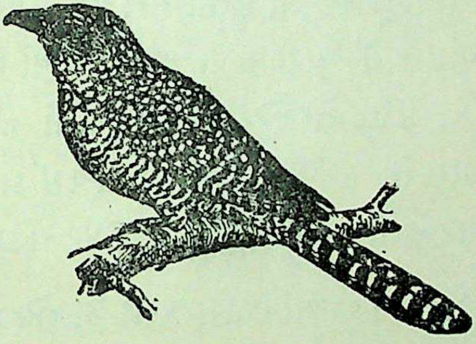

કોયલ

કાગડો ને કાગડી નરકોકિલને દૂર સુધી તગડી મૂકવા એની પાછળ પડયાં, એનો લાભ લઈ કોયલબાઈએ કાગડીના માળામાં પેસી જઈ ચાંચ વડે એક ઈંડું દેડવીને પાડી નાખ્યું ને તરત ઊડી ગઈ.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

મને થયું, કે હમણાં કાગડો—કાગડી આવશે ને બિચારાં રોકકળ કરશે. એટલામાં દેવજી આવ્યો. તેને મેં વાત કરી ત્યારે દેવજી હસવા લાગ્યો. તે કહે, 'આથી એવું કાંઈ થવાનું નહિ. ઇંડાં તો માળામાં જેટલાં હતાં એટલાં જ હોવાનાં!' પણ હું એનું કારણ સમજ્યો નહિ ને બાઘા જેવો તાકી રહ્યો. બીજે દિવસે પાછી કોયલ ફરી ત્યાં આવી ને આગલા દિવસની પેઠે માળામાંથી એક બીજું ઇંડું નીચે પાડી જતી રહી.

બપોરે હું એકલો હતો. મને થયું કે બે ઇંડાં નીચે પડી ગયાં, તે મેં મારી સગી આંખે જોયાં છે; ને દેવજી કહે છે કે, ઈંડાં તો જેટલાં હશે એટલાં જ હોવાનાં; માટે તપાસ તો કરવી. માળામાં પાંચ ઇંડાં હતાં એવી મને ખબર હતી, એટલે હું ઝાડ ઉપર ચડયો.

કાગડા બહુ અવિશ્વાસુ પક્ષી છે. જે ઝાડ ઉપર તેઓ માળો બાંધે છે ત્યાં કોઈ પંખીને ટકવા દેતા નથી ને માણસનો તો ઓછાયોય લેતા નથી. કોઈની અવર-જવર પણ એમને પસંદ નથી. સાપ, નોળિયો અને બિલાડીને જુએ તો કાબરની પેઠે કાળો કકળાટ કરી મૂકે ને એના માથા ઉપર ઊડી ઊડીને ચાંચોનો ઠણકો

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

મારી મારીને કાયર કરી મૂકે. આ ઈંડાંચોર પ્રાણીઓની ગંધ પણ એમને ઝનૂની બનાવી મૂકે.

મને આ ખબર હતી, છતાં હું તો સાહસ કરીને ચડયો. એક હાથે લાકડીનો દંડીકો પકડયો હતો તે વારેવારે હલાવી કાગડા–કાગડીને દૂર રાખતો ઠેઠ સુધી પહોંચ્યો. થોડી ચાંચો વાગી, છતાં જોયું તો ખરું. ખરેખર માળામાં પાંચે પાંચ ઈંડાં પડયાં હતાં !

મારા આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. સાંજે મેં દેવજીને વાત કરી ત્યારે એ મારા ઉપર ગુસ્સે થયો. મને કહે, 'આવું સાહસ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

કરીએ. કાગડા બહુ ઝનૂની હોય છે ને પોતાનાં ઇંડાં માટે જીવ આપતાં પાછી પાની કરતાં નથી.'

મેં કહ્યું, 'મને તો બેચાર ઠેકાણે માત્ર ચાંચો વાગી છે, બાકી તો હું આ જીવતોજાગતો બેઠો. તું કહેતો હતો એમ ઇંડાં તો પાંચેપાંચ પડયાં છે; જરાક પીળાશ પડતાં થયાં છે એટલું જ!'

દેવજી કહે, 'એમાં બે જાતનાં ઇંડાં છે: ત્રણ કાગડીનાં ને બે કોયલનાં.'

હું તો એની સામે તાકી રહ્યો. કાગડીના ઇંડાંમાં કોયલનાં ઇંડાં કેવી રીતે હોય? પણ પછી, કોયલે બે વખત એકાંતરે આવી કાગડીના માળામાંથી બે ઇંડાં પાડી નાખેલાં તે યાદ આવ્યું.

દેવજી કહે, 'કોયલ કદી માળો બાંધતી નથી. વસંત ઋતુમાં તે ઉત્તર પ્રદેશમાંથી આ તરફ ઊતરી આવે છે. ઇંડાં મૂકવાનો સમય થાય ત્યારે એ કાગડાનો માળો શોધી કાઢે, ને આજુબાજુ ઊડયા કરે. માળો રેઢો દેખે એટલે તેમાં પેસી જઈ કાગડીનું ઇંડું નીચે પાડી દે, ને પોતે ઇંડું મૂકી આવે.'

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

મેં પૂછ્યું, 'પણ કોયલ તો બે વખત એકાંતરે આવી હતી, તે શું બેય વખત ઇંડાં મૂકી ગઈ?'

દેવજી કહે, 'હા. કોયલ પાંચથી પચીસ સુધી ઇંડાં મૂકે એવું કહેવાય છે ખરું, પણ તે સાચું મનાય નહિ. બાકી એકાંતરે ઇંડું મૂકે ને કાગડીના માળામાં મૂકી આવે એ સાવ સાચી વાત છે. આમ એ જુદા જુદા માળામાં થોડાં થોડાં ઇંડાં મૂકી આવે.'

જયંત વચ્ચે બોલી ઊઠયો, 'એને પોતાનાં બચ્ચાં વહાલાં નહિ હોય?'

દેવજી કહે, 'બચ્ચાં કોને વહાલાં નથી હોતાં? પણ કોયલરાણી પોતાનાં બચ્ચાં કાગડાને ભળાવે છે. કાગડો લુચ્ચામાં લુચ્ચું પક્ષી ગણાય છે, છતાં રૂપે રંગે એક જણાતાં બન્ને પક્ષીઓનાં ઇંડાં તે સેવે છે!'

કાગડાએ લગભગ તેર દિવસ ઇંડાં સેવ્યાં હશે. એક દિવસ નીચે ઇંડાંનું કોચલું પડેલું. તે દેખાડી દેવજી મને કહે કે 'ઇંડાં ફૂટયાં છે. બચ્ચાં માળામાં જ હશે.'

આ સાંભળી અમે બચ્ચાં જોવા અધીરા બન્યા. કાગડી ને કોયલનાં બચ્ચાંમાં જન્મતાં જ શો તફાવત

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

હશે તે અમારે જોવું હતું. એટલે અમે તરત ઝાડ ઉપર ચડી ગયા.

માળામાં એક ખૂણામાં ઇંડું ફોડીને બહાર નાકળી પડેલું આંધળું બચ્ચું પડયું હતું; કાળા રંગનો લોચો હોય એવું દેખાતું હતું. બીજી તરફ ત્રણ ઇંડાં પડયાં હતાં ને એક વધારે મોટું બચ્ચું પડયું હતું.

દેવજી કહે, 'કાલે કે પરમ દિવસે આ બચ્ચું દેખતું થશે. નાનું છે તે કોયલનું ને મોટું છે તે કાગડીનું બચ્ચું છે. પણ કાગડા બિચારા તે સમજી શકતા નથી. તે પોતાનાં બચ્ચાં માનીને બધાને ઉછેરશે. કહ્યું છે ને 'કોયલડી ને કાગ, વાને વરતાયે નહિ !'

ત્રીજે દિવસે અમે માળા પાસે ગયા તો કાગડી ચણવા ગયેલી ને બીજાં ઇંડાંમાંથી બચ્ચાં નીકળેલાં. કોયલનાં બન્ને બચ્ચાં કાગડીનાં ત્રણે બચ્ચાંથી નાનાં દેખાતાં; છતાં કાગડીનાં બચ્ચાંને કોયલનાં બચ્ચાં દબાવતાં હતાં. અમે ઊભા હતા તેવામાં કાગડીનું એક બચ્ચું કોયલના બચ્ચા ઉપર પડયું એટલે એણે પેલાને ઊંચકીને ધીમે ધીમે દેડવી માળા બહાર ધકેલી દીધું. મને થયું કે, ત્રણ જ દિવસના કોયલના બચ્ચામાં

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

આટલું બધું જોર?

બચ્ચાં ધીમે ધીમે ઊછરવા લાગ્યાં. કાગડીએ પાંચે બચ્ચાંને ચણ લાવી લાવીને ખવરાવી. ધીમે ધીમે બચ્ચાંની પાંખો મજબૂત થતી ગઈ ને શરીર પણ બંધાતું ગયું.

એક દિવસ કોયલનાં બચ્ચાંએ સૂર કાઢયો ને કાગડો–કાગડી અકળાયાં. પોતાની ભૂલ સમજાતાં તેમના ગુસ્સાનો પાર ન રહ્યો. કાગડીએ બચ્ચાંને ચાંચો મારવા માંડી, એટલે બન્ને બચ્ચાં ઊડીને દૂર ખસી ગયાં ને પછી દૂર દૂર ઊડી ગયાં.

સહુને પોતાનું જન્મસ્થાન આકર્ષી રહે છે. કોયલનાં બચ્ચાં કોઈ કોઈ વાર લીમડાની ડાળે આવીને બેસતાં. ત્રણ મહિનાની કોયલ મોટી દેખાય છે. તે બોલે છે, પણ તેના કંઠમાં મીઠાશ હોતી નથી. અને એ ગાય ત્યારે જો કોઈ એના ચાળા પાડે તો એ વધારે જોરથી ટહુકા કરે છે.

ફરી શિયાળો આવ્યો. પીલુ પાકયાં એટલે કોયલની ચાંચો મજબૂત થવા લાગી, ને પછી વસંતમાં આંબાની

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

મંજરી જામી. મંજરીની મીઠાશ કોયલરાજાએ ચાખી કે તરત એનો કંઠ ખીલ્યો ને એ સૂરના મીઠાશ-ભર્યા ટહુકાથી આંબો ગુંજી રહ્યો.

દેવજી કહે, 'આ ગાય છે એ નરકોકિલ. કોયલ-બાઈના કંઠમાં ગીત નથી, એટલે એ ગાતી નથી.'

મેં પૂછ્યું, 'કોયલ આંબાની મંજરી વિના બીજું કાંઈ ખાય નહિ ? બારે માસ મંજરી તો ક્યાંથી હોય ?'

દેવજી કહે, 'સહેજ વધેલી નાજુક ચાંચવાળી અને લાલઘૂમ આંખોવાળી કોયલ માંસાહારી નથી, ફળાહારી છે. પણ એ કોઈ દિવસ આંગણામાં જોવા નહિ મળે. બિચારાંને પોપટ અને લક્કડખોદની પેઠે પગે બે આંગળાં પાછળ અને બે આંગળાં આગળ, એટલે જમીન ઉપર ચાલતાં સમતોલપણું જળવાય નહિ, એ બીકે ઝાડની ડાળી પકડીને બેસી રહે.'

મને થયું કે, પોતાનાં બાળકોને ઉછેરતાં ન આવડે એવું આ પરાવલંબી પંખી પોતાના કંઠની મીઠાશવડે સૌને વહાલ ઊપજે એવું કેવું આદર્શ પંખી છે!

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

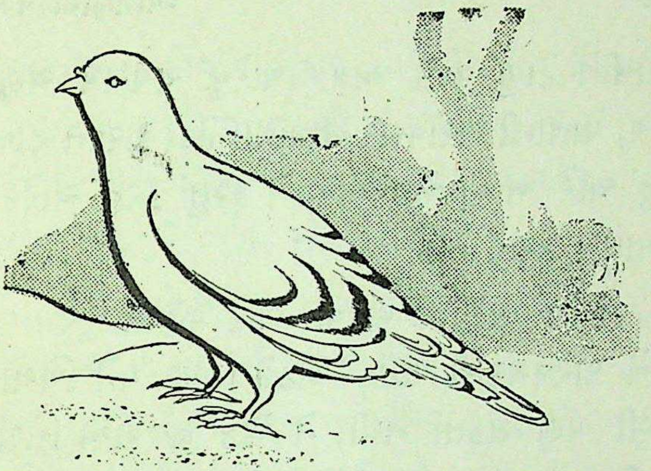

કબૂતર

શિયાળાની ઠંડીના ચમકારા શરૂ થયા એટલે નાનાં બાળકો ખાટલો ઢાળીને ટાઢ ઉડાડવા તડકે બેસતાં. ફળી મોટું અને ઘરમાં નાનાં બાળકો, એટલે આખો દી આંગણામાં કંઈ ને કંઈ વેરાય. તે ચણવા પંખીઓ આવતાં. બાએ માટીની ઠીબમાં પાણી રેડી, ઝાડની ડાળે પરબ બાંધેલી. એ પરબે પાણી પી ઊડી જતાં.

સવારના પહોરમાં પારેવાંનું ટોળું આવીને ઊતરે એટલે બા થાળી ભરીને જાર આખા ફળીમાં વેરે ને પારેવાં ભર્ર્ર્ કરતાં આડાંઅવળાં બેઠાં હોય તે

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

આવીને ટોળું વળી જાય. પારેવું ચપચપ ચણતું જાય, પોતાની ભરાવદાર લીલછોઈ ટેડી ગરદન ડોલાવતું ચારે બાજુ જોતું જાય, ને ફરતું ફરતું ચારેકોર ઘૂમાઘૂમ કરતું જાય.

દેવજી કહે, 'પારેવાં ભારે વહેમી. દુશ્મનની એને પારવગરની બીક, એટલે સ્થિર મને બિચારાં ચણી પણ શકતાં નથી, ને એક જગ્યાએ નિરાંતે બેસી પણ શકતાં નથી; ને બેસે તોય ચારેબાજુ નજર ફેરવતાં રહે. બિલાડીની એને બહુ બીક.'

બાને રોજ થાળી ભરીને પારેવાંને જારની ચણ નાખતાં જોતો ત્યારે મને થતું કે બા પારેવાંને ચણ નાખે છે ને બીજાં પંખીઓ તો ઘણાંય આંગણામાં રખડતાં હોય છે, એને ચણ કેમ નહિ નાખતાં હોય?

બા કહે, 'બીજાં પંખીઓ તો ગમે તે ખાઈને પેટ ભરે, પણ પારેવાં તો દાણા જ ચણે. અનાજ ન મળે તો લીલા ઝાડ તળે ભૂખ્યું મરે, પણ અખાજ તો ન જ ખાય. એવું એ પવિત્ર પંખી છે.'

દેવજી કહે, 'પારેવું કણભક્ષી પંખી છે. જીવાતવાળું સડેલું અનાજ પણ એ નહિ ખાય. એટલે

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

તો બા રોજ પારેવાંને જુવાર નાખે છે. પણ બિચારાં એટલાં બધાં ડરપોક છે કે બીજાં પંખીઓ એના ટોળાં વચ્ચે આવીને પડે ને એની ચણ ખાઈ જાય તોય કાંઈ બોલતાં નથી; ને ખસી મારગ દે છે.'

હું તો પારેવાંને આખા ફળીમાં ઘૂમતાં જોઈ રહ્યો. એમનાં પગલાં ફળીની ધૂળમાં એવાં પડે કે જાણે માળા ગૂંથી. ટપટપ કરતાં ફરે ને પાંખો ફફડાવતાં જાય. એની લાલબંબોળ આંખ એટલી તીવ્ર કે દૂરથીયે અનાજનું જરા જેટલુંય કણ ધૂળમાં ઢંકાયેલું દેખાય ત્યાં જઈને ચાંચમાં ચપ દઈને ઉપાડી લે.

દેવજી કહે, 'પારેવું ભારે ચપળ છે, છતાં બીકણુ બહુ. એ ચણતું હોય ને પાસે થઈને કોઈ નીકળે તો ફર્ર્ર્ કરતું ઊડી જાય. દુશ્મનને દેખે કે ઊડીને ઊંચી જગ્યાએ બેસે. કોઈનોય એને વિશ્વાસ નહિ.'

થોડા દિવસ પછી મારી ઓરડીમાં પેસી જઈ ખૂણાના એક ગોખલામાં બે પારેવાં એકબીજાની ડોક ઉપર ડોક નાખીને બેસવા મંડયાં. ટાઢ બહુ છે તે ભલે બેસતાં, એમ માની મેં એમને ઉડાડી મૂકવાને બદલે સુખે બેસવા દીધાં. પણ એક દિવસ જોઉં તો સળી-

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ઓ અને ચીંથરાથી આખી ઓરડી ભરાઈ ગયેલી! મને થયું, આ બધો કચરો અહીં કોણ નાખી ગયું હશે? ઊંચે જોઉં તો ગોખલામાં મજાનો માળો બાંધેલો.

મેં બૂમ મારી, 'ભાભી, જુઓ ને, આ આખો ઓરડો કચરો કચરો થઈ ગયો છે. જરા અહીં સાવરણી ફેરવી નાખો.'

ભાભી સાવરણી લઈ ને આવ્યાં. એમની વાંસોવાંસ દેવજી પણ વાડામાંથી આવી પહોંચ્યો. ઓરડામાં બધે કસ્તર પડેલું જોઈ દેવજી કહે, 'આ તો પારેવાનું પરાક્રમ લાગે છે.' એ ગોખલામાંથી માળો ઉપાડીને બહાર ફેંકી દેવા બાજઠ ઉપર ચડ્યો. ત્યાં તો ભાભી બોલી ઊઠ્યાં, 'દેવજી, રહેવા દે. પારેવી બિચારી ઇંડાં ક્યાં મૂકશે? બહાર વાડામાં તો બિલાડાં કે કાગડા એનાં ઇંડાં રહેવા જ નહિ દે.' એટલે દેવજી નીચે ઊતરી ગયો.

થોડા દિવસ થયાં ત્યાં તો પારેવાંનો ઘૂઘવાટભર્યો અવાજ ઓછો થઈ ગયો. મને થયું કે, પારેવાં ઊડી ગયાં! પણ જોઉં તો માળામાં પારેવી ડાહી ડમરી હોય એમ જરાય ફફડાટ કર્યા વિના બેઠેલી.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

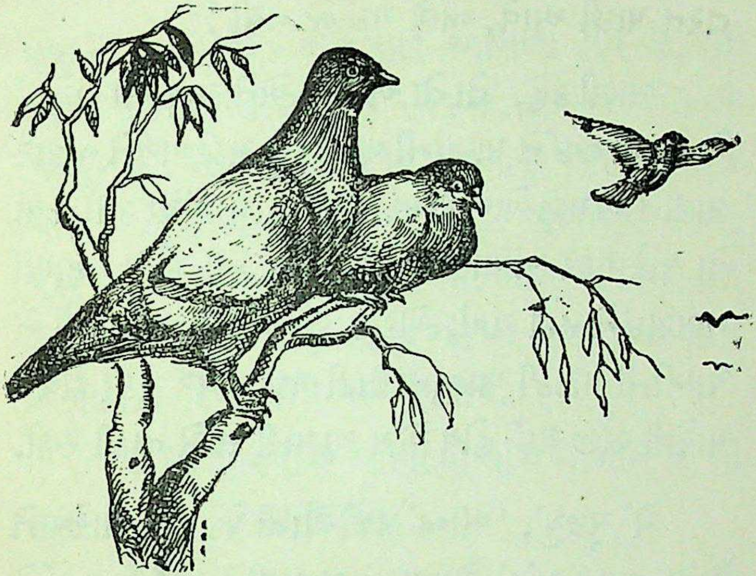

પારેવાની જોડી

દેવજી કહે, 'પારેવીએ ઇંડાં મૂકયાં લાગે છે. નહિ તો પારેવાં એક પળ પણ પાંખો ફફડાવ્યા વિના કે ઘૂઘૂ-ઉઉ અવાજ કર્યા વિના જંપે જ નહિ. હવે ઇંડાં સેવાઈ રહેશે ત્યાં સુધી પારેવી માળામાંથી ખસવાની નહિ.'

મેં પૂછ્યું, 'અહીં બેઠી બેઠી એ ખાતી શું હશે? એને ભૂખતરસ નહિ લાગતી હોય?'

દેવજી કહે, 'કોઈ વખત કબૂતર આવીને ઇંડાંની ચોકી કરે તો પારેવી જઈને થોડું ચણી આવે. પણ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

તરત પાછી આવે, જાણે ગઈ જ નથી !'

ભાભી કહે, 'તો તો આપણે એને ચણ આપીએ.' ને ઘરમાં જઈને પાણીની વાટકી ને મૂઠી ભરીને જુવાર લાવીને એમણે ગોખલામાં મૂકવા હાથ ઊંચો કર્યો, ત્યાં તો પારેવીએ પાંખોનો ફફડાટ શરૂ કરી દીધો. ભાભી ગભરાઈને હઠી ગયાં; એટલે દેવજીએ ચણ નાખી ને પાણીની વાટકી બાજુના ઘોડીઆટ ઉપર મૂકી દીધી. પારેવી રાજી થઈ હોય એમ અમારી સામે તાકી રહી.

મેં પૂછ્યું, 'બીજાં પક્ષીઓની પેઠે નર–પારેવાને થોડો વખત ઇંડાં સેવવાનું ભળાવીને પારેવી જઈને ચણી આવતી હોય તો?'

દેવજી કહે, 'નર-કાબર પેઠે નર-પારેવું ઇંડાં સેવતું નથી. એ તો ચોકી જ કરે. ને પારેવી કોઈનોય વિશ્વાસ નથી કરતી. ઇંડાં સેવાઈ રહે ત્યાં સુધી પારેવી ખાય નહિ, પીએ નહિ, ને ગભરૂડી બનીને બેસી રહે.'

મેં પૂછ્યું, 'ત્યારે કબૂતર શિકારી પક્ષી નથી લાગતું.'

દેવજી કહે, 'એના લાલઘૂમ નાનકડા પગે આગળ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ત્રણ ને પાછળ એક એમ ચાર આંગળાં હોય છે, ને આંગળીને છેડે તીણાં નખ હોય છે, છતાં એ શિકારી પક્ષી નથી. એ અનાજ ઉપર જીવનારું પક્ષી છે. એની ચાંચ પણ ટૂંકી ને પાતળી. છેડે અણીદાર ખરી, પણ બહુ મજબૂત નહિ. આગલો ભાગ અંદર પડતો એટલે ચાવી શકે નહિ. દાણા આખા ને આખા ખાય ને પછી જઠરમાં ધીમે ધીમે પચાવે.'

ત્યાં તો પારેવીએ પાણીમાં ચાંચ બોળીને ઊંચી કરી, ધીમે ધીમે પાણી પીધું.

દેવજી કહે, 'એની ચાંચના આગલા ભાગમાં બે કાણાં હોય છે, એ એનાં નસકોરાં. પાણી પીતી વખતે એ નસકોરાં બંધ થઈ જાય એટલે એ આપણી પેઠે પાણી પી ન શકે. આખી ચાંચ પાણીમાં બોળીને પાણી ચાંચમાં ભરી લે ને પછી ઊંચી કરીને પાણી ગળે ઉતારે.'

એટલામાં બાર તેર ઇંચની લંબાઇવાળું, શરીરે ભરાવદાર એક કબૂતર આવીને છાજલી ઉપર બેઠું. એની ટૂંકી છતાં ભરાવદાર ને ભભકભરી ડોક ગર્વ-ભરી ઢબે એણે ચારે બાજુ ફેરવી, ને ગળું ફુલાવી-

 CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ને 'ઘુઘૂઉઉ' અવાજ કર્યો. દેવજી કહે, 'કબૂતરનું જોડું સાથે જ રહે. એક વખત જોડાય તે જિંદગીભર સાથેનાં સાથે.'

પણ 'દયા ડાકણને ખાય' એમ પારેવાં રોજ અમારી ચણ ખાય ને ચરકથી મારાં કપડાં બગાડી મૂકે. વળી ઓરડીમાં ઠેરઠેર હગાર કરી ભીંતો ચીતરી મૂકે.

દેવજી કહે, 'પારેવું જાતે બહુ ચોખ્ખું. રોજ પાણીમાં નહાય, છતાં એનું રહેઠાણ ભારે ગંદુ ને ગોબરું. એથી તો લોકોમાં કહેવત છે કે 'હોલો પેઠો એ ઝાડ વંઠ્યું, કૂવો વંઠ્યો કબૂતર પેઠું.' પણ હવે તો જ્યાં સુધી ઇંડાં સેવાઈ ન રહે ત્યાં સુધી સહન કર્યે જ છૂટકો.'

પણ હું તો કંટાળી ગયો હતો, એટલે એક દિવસ બધું બહાર ફેંકી દેવા ટેબલ મૂકીને ઉપર ચડયો. ત્યાં તો પારેવી ગભરાટની મારી બહાવરી બનીને મારી સાથે લાલઘૂમ આંખે તાકી રહી.

ભાભી કહે, 'રહેવા દો. બિચારી થોડા દિવસમાં ઊડી જશે. પંખીનો માળો ચૂંથશો નહિ.'

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

પણ દેવજી કહે, 'આ તો હેવાયાં થવાનાં. આખું વર્ષ પારેવી ઇંડાં મૂકવાની અને ઓરડો બગાડતી રહેવાની.'

ભાભી કાંઈ બોલ્યાં નહિ, એટલે મને થયું કે આ વખતે બચ્ચાં ઊડી જાય એટલે માળો ફેંકી દેવો ને પછી પારેવાંને અંદર પેસવા જ ન દેવાં.

પંદર–વીસ દિવસે સફેદ રંગના ઇંડાં સેવાઈ રહ્યાં ને અંદરથી પીંછાં વગરનાં વાદળી રંગનાં બે ટેટા જેવાં બચ્ચાં નીકળ્યાં. પારેવીના હરખનો પાર ન હતો. કોઈ ઓરડામાં પેસે તો શંકાની નજરે જોઈ રહે, આઘીપાછી થઈને ચોકસાઈ કરી લે, ને અમે માળા તરફ જોઈએ તો તરત બચ્ચાં ઉપર પાંખો પહોળી કરી, એને ઢાંકીને બેસી જાય.

દેવજી કહે: 'માને બચ્ચાં બહુ વહાલાં હોય છે!' ભાભી હસતાં હસતાં ચાલ્યાં ગયાં.

બીજે દિવસે સાંજે અમે વાળુની તૈયારી કરતા હતા ત્યાં બિલાડી મોંમાં બચ્ચાં લઈને નાઠી. દેવજી લાકડી લઈને દોડ્યો, પણ બિલાડી છૂ થઈ ગઈ. ભાભી તો રડી પડ્યાં. ઓરડામાં જઈને જોયું તો

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

કોઈની શરતચૂકથી બારણું અધખોલું રહી ગયેલું ને બિલાડીએ અંદર પેસીને ગોખલા ઉપર તરાપ મારેલી. પારેવી તો ભયની મારી ઊડીને ઘોડિયાટ ઉપર બેસી ગયેલી, ને આખો ઓરડો પીંછાથી ભરાઈ ગયેલો.

દેવજી કહે, 'પારેવું જ્યારે કાળને નજીક જુએ છે ત્યારે ગભરાટમાં એટલું ધ્રૂજી ઊઠે છે કે એનાં પીછાં ખરીને ઢગલો થઈ જાય છે. એને પગે નખ હોવા છતાંય એ કદી સામનો કરી શકતું નથી, અને નીચું માથું કરીને આંખો બંધ કરી બેસી રહે છે, એટલે શિકારીનો ભોગ બની જાય છે. એવું એ રાંક પંખી છે! એટલે તો લોકો એને શાંતિદૂત તરીકે ગણે છે.'

મને થયું કે, કબૂતરો તો હવામાં દૂર દૂર સુધી ઊડતાં દેખાય છે, તે એમને શિકારી પક્ષીઓ મારી નહિ નાખતાં હોય?

દેવજી કહે, 'કબૂતરોમાં ઘણી જાતો છે. આપણે ત્યાં ઊડતાં નીલરંગી ડોકવાળાં વાદળી પારેવાંને પાંખે બે કાળા પટ્ટા હોય છે. બીજાં કેટલાંક સફેદ પારેવાં હોય છે. વળી સંદેશા લઈ જતાં લાવતાં કબૂતરો તો મજબૂત

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ને ધરવલાં હોય છે, તે હારિત કહેવાય છે. આપણે ત્યાંનાં પારેવાં સમૂહમાં રહેનારાં. આખો દિવસ સાથે ચણે ને દી આથમ્યે જોડીમાં પોતપોતાને ઠેકાણે રાતવાસો કરે. આવા ટોળાં ઉપર બાજ જેવાં શિકારી પક્ષીઓ કોઈવાર ઝડપ મારે ને એકાદને ઉપાડી જાય પણ ખરું.'

બીજે દિવસે દેવજીએ માળો ઉપાડીને બહાર ફેંકી દીધો. પણ રાત પડી ત્યાં તો પારેવાનું જોડું આવીને પાછું ઘોડિયાટ ઉપર બેઠું. મેં વાંસ લઈને તેમને કાઢવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ પાંખો ફરકાવીને અહીંથી ઊડીને ત્યાં બેસે ને ત્યાંથી ઉડાડું એટલે બીજે ઠેકાણે બેસે; ઓરડામાંથી નીકળે જ નહિ. બીકને લીધે ફફડે, એથી આખો ઓરડો પીંછાથી ભરાઈ ગયો, પણ બહાર ન નીકળ્યાં. દેવજી કહે, 'રહેવા દે. પારેવાં એવાં હઠીલાં હોય છે કે ખસશે નહિ.'

બીજે દિવસે દેવજીએ નેવાં નીચે એક હાંડલું લટકાવ્યું, એટલે પારેવાં રાતવાસો ત્યાં રહ્યાં અને અમે પારેવાંની લપમાંથી છૂટયાં.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

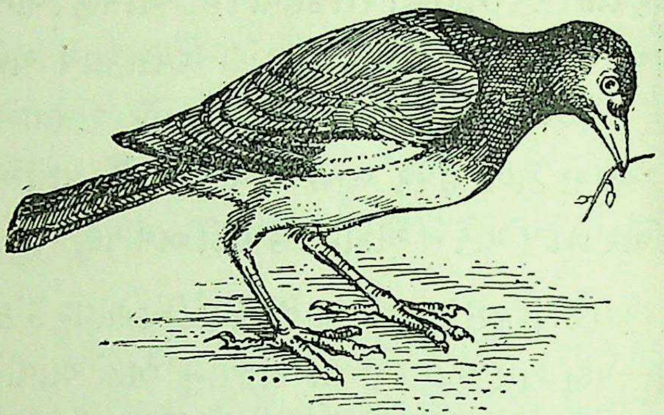

કાબર

આં બે શાખ પાકી ગઇ હતી ને વૈશાખ–જેઠના ગરમ પવનથી કાનસોરી બળી જતી હતી, એટલે હું ને દેવજી ઓરડાનું બારણું બંધ કરીને અંદર બેઠા હતા. એવામાં જાતજાતનાં પક્ષીઓની બોલી વારાફેરી કોઈ બોલતું હોય એમ મને લાગ્યું. એ જોવા હું બહાર નીકળ્યો ત્યાં દેવજી કહે, 'એ તો કાબર છે કાબર!'

મને થયું, 'કાબરનો કલબલાટ તે કાંઈ છાનો રહે ? આ તો કોઈ સુંદર પક્ષીનું ગુંજન લાગે છે.'

દેવજી કહે, 'કાબરને તમે નથી ઓળખતા. એ સ્વભાવે ભલે વઢકણી રહી, પણ મોજમાં આવે ત્યારે

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

વિદૂષકની પેઠે કોઈ પણ પક્ષીના ચાળા પાડતાં એ અચકાતી નથી. એટલે તો લોકો એને પક્ષીઓમાં રમકડું કહે છે.'

પણ એટલામાં તો એણે કાળો કકળાટ શરૂ કરી દીધો. દેવજી કહે, 'જુઓ, આ એની એ જ કાબર છે, પણ બિલાડી આટલામાં નીકળી હશે, એટલે એને જોઇને એની સામે કકળાટ કરવા મંડી પડી ! જોયો એનો રોફ! બિલાડી, સાપ, નોળિયો કે બાજને પણ જોયાં કે કાળો કકળાટ કરી મૂકવાની, ને બેચાર ભેગી થઈને એના ઉપર ઝળુંબી ઝપટ મારીમારીને ચાંચનો ઠણકો કરી કાયર કરી ભગાડી મૂકે ત્યારે જ જંપવાની! એના કકળાટથી ત્રાસીને તો શિકારી પણ ભાગી છૂટે છે.'

મેં પૂછ્યું, 'છે તો સાવ નાનકડી, તોય એને બીક નહિ લાગતી હોય ?'

દેવજી કહે, 'એના જેવાં નીડર પંખી થોડાં છે. એ કાગડાનેય ગણકારે નહિ. પારેવાં ચણતાં હોય ત્યાં ટોળા વચ્ચે જઈને કાગડો ચણવા મંડી પડે, પણ ત્યાં જો કાબર આવીને બેસે તો કાગડાભાઈ ખસી મારગ દેવાના. કાબરની દાદાગીરી એવી કે કાગડાને પણ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

પાંખો મારી મારીને આઘો કાઢે. પોતાની હદમાં કોઈ પંખી પેસી ગયું તો એને તગડયે જ રહે !'

મેં પૂછ્યું, 'પણ અત્યારે ખરે બપોરે જ્યારે બધાં પંખી છાંયડો શોધીને શાંત બેઠાં હોય ત્યારે આવા ધોમ તાપમાંય કાબરને જંપ નહિ હોય?'

દેવજી કહે, 'એ બહુ ઉદ્યમી ને કામગરી છે. ટાઢ હોય કે તડકો, પણ એ સવારથી સાંજ સુધી જ્યાં ત્યાં રખડતી જ હોય, ને ખોરાક મેળવતી હોય. વળી એ દાણા જ ખાય છે એવું કાંઈ થોડું છે? એ તો જીવડાંય ખાય ને ઇયળો ખાય, કણ ખાય ને ફળો ખાય. કીડા મકોડા તો ચપચપ ઉપાડે. આખો દી ખા ખા કરે તોય ધરાય નહિ. પણ રમતિયાળ એવી, કે આખો દી ખાતી જાય, ગાતી જાય, રમતી જાય ને ઝઘડતી જાય. એને કોઇની બીક નહિ, ને કોઈની પરવાય નહિ; સાવ નીડર ને બાઝકણી. ભડભાદરની પેઠે છાતી કાઢીને એ ચાલે ત્યારે એના રુઆબ અને ઠસ્સાનો પાર નહિ. અને શત્રુનો સામનો કરે ત્યારે તો જાણે રણચંડી જોઈ લો! જરાય ભય નહિ. પછી ભલેને એનાથી ચાર ગણું જોરાવર દુશ્મન કાં નથી હોતું ?'

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

 Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

હું તો દેવજીની વાત સાંભળીને છક્ક થઈ ગયો. મેં પૂછ્યું, ‘આવી નીડર, સાહસિક અને કજિયાળી કાબર ગગનમાં ઊંચે ઊડીને બીજાં પક્ષીઓને હેરાન નહિ કરતી હોય? દેવજી, કાબર શિકારી પક્ષી કહેવાય કે નહીં?’

દેવજી કહે, ‘એ બાજ જેવી પક્ષીમાર નથી, પણ કાળાકોશી પેઠે કાનખજૂરા ને અળસિયાં, તીડ કે તમરાં મારી ખાય. પાંખાળી જીવાતને દીઠી ન મૂકે; છતાં કોઈ પક્ષીના ઇંડા સામે તો નજર પણ ન કરે. કોઈ પશુ-પંખીને જો બીજાના માળામાં પેસી જઈ ઇંડાં ચોરી જવાની કે ખાઈ જવાની પેરવી કરતું એ જોઈ જાય તો એને તગડયે જ રહે. એથી તો એ પંખીની ચોકિયાત કહેવાય છે.’

મને થયું, ‘કાબર જો આટલી બળુકી હોય તો તો એ ટોળામાં રહે જ કેમ કરી?’

પણ દેવજી કહે, ‘કાબર પણ કાગડા પેઠે ટોળાબંધીમાં માને છે. એ ભલે એકલી ફરતી દેખાય, પણ નરમાદાનું જોડું તો સાથે જ હોય. અને એનો કકળાટ સાંભળીને અડખેપડખેથી કાબરનો સમૂહ કાગડાની

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

પેઠે આવીને ભેગો થઈ જવાનો. ગમે તેવા બળવાન શત્રુનો સામનો કરતાં એ ડરે નહિ. વળી અંદરોઅંદર એવી લડે કે એકબીજીને પીંખી નાખે! પણ કાબરોની ખરી લડાઈ તો જામે વૈશાખ-જેઠમાં. બે ચાર કાબરબાઈની વચ્ચે એકાદ કાબર—નર ઘેરાયો હોય ત્યારે કાબર-બાઈઓ અંદરોઅંદર ઝઘડતી જાય, ધમકાવતી જાય ને એમાંથી એવી લડી પડે કે એકબીજીને પીંખી નાખે. ઈર્ષાળુ પણ એવી કે ન પૂછો વાત!'

હું હસી પડ્યો. મેં પૂછ્યું, 'એ ઈંડાં કયા મહિનામાં મૂકે?'

દેવજી કહે , 'એ જ એનો માળા બાંધવાનો ને ઈંડાં મૂકવાનો સમય. જેઠ—અસાડમાં એ ચારપાંચ ઇંડાં મૂકે; ને પંદરેક દિવસ એ ઇંડાંને સેવવાં પડે. બીજાં પંખીઓમાં નર અને માદા વારાફરતી ઇંડાં સેવે, પણ કાબરબાઈ ચણવા જાય ત્યારે કાબરભાઈ ઇંડાં સેવવાને બદલે નર--પારેવાની જેમ માળાની આજુબાજુ માત્ર ચોકી જ કરે. કાગડાથી એ ચેતતો રહે; નહિ તો કાગડાભાઈ ઇંડાં ચોરી ગયા વિના રહે જ નહિ, એટલે તો કાગડાને લોકો માળાલૂંટણિયો કહે છે.'

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

મને થયું કે કાબરનાં ઇંડાં કોયલ કરતાં જુદી જાતનાં હશે. એક દી વાડામાં મેં સામેની ભીંતે નાનકડા દરમાં ચીંથરાં લટકતાં જોયાં, એટલે નિસરણી માંડીને હું તે જોવા ઉપર ચડી ગયો. જોઉં તો અંદર પાંચેક ઇંડાં પડેલાં. રંગે વાદળી ને ઉપર કાળા છાંટણાં!

ત્યાં તો કોણ જાણે ક્યાંથી કાબરે આવીને મારી ડોક ઉપર ચાંચનો ઠણકો માર્યો ને મને બળતર ચાલી. હું તો ઝટ દેતો ઊતરી ગયો. પણ દેવજી કહે, 'પંખીના માળા જોવા સહેલા નથી. એ કાંઈ પારેવું થોડું છે કે આપણને જોઈ ને ધ્રૂજી ઊઠે?'

મેં પૂછ્યું, 'પણ દેવજી, કાબર તો કાળી છે ને ઇંડાં તો સાવ જુદા જ રંગનાં છે. એમ કેમ?'

દેવજી કહે, 'કાગડીની પેઠે કાબર સાવ કાળી નથી. એની ચાંચ ને પગ પીળાં હોય છે. ચાંચ ઉપર એને પીળા રંગનું મોટું ધાબું હોય, એથી એની આંખો આપણને દેખાતી નથી, પણ એનું માથું ને ડોક ભારે ચળકતાં! માથે તેલ નાખીને વાળ ઓળીએ, એવું ચમકે! છાતીનો ભાગ કાળો, પણ પડખાં ભૂરા રંગનાં. પેડુ ને પૂંછડી નીચે સફેદ, પણ પાંખો ને પૂંછડી

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ભૂખરા ઘેરા રંગનાં ને પૂંછડીને છેડે સફેદ કિનાર છે, એટલે એ ઊડે ત્યારે પહોળા પટ્ટાને લીધે એનું શરીર પંખા જેવું શોભે છે.'

મેં કહ્યું, 'કાબર જેમ રૂપાળી નથી, એમ એનો અવાજ પણ મીઠો નહિ; સાવ કર્કશ!'

દેવજી કહે, 'ના એવું નથી. એ ઊડે ત્યારે 'ક્વ્ુક' જેવું બોલે એ વખતે અને ભોજન પછી જોડીદાર સાથે કિલ્લોલ કરતાં કરતાં છાતી ઉપર ચાંચ ઢાળીને કીકી–કીકી, ચુક-ચુક, ટીકુ-ટીકુ, જેવી ભાતભાતની બોલી વખતે એના કંઠમાં કર્કશતા નથી હોતી. માત્ર એ લડે છે ત્યારે જ એના કલબલાટમાં કર્કશતા આવે છે. એના કંઠમાં ભલે મેના જેટલું માધુર્ય ન હોય, પણ મીઠાશ તો છે જ. કારણ કે, એ મેનાની પિત્રાઈ બહેન છે અને તેથી મેનાની પેઠે સાંભળેલું ફરી બોલતાં એને આવડે છે, અને બીજાં પક્ષીના ચાળા પણ પાડી શકે છે.'

મેં પૂછ્યું, 'કાબર એ ગામનું પંખી કે સીમનું?'

દેવજી કહે, 'જેમ કાગડો ઘરમાંય ખરો, એમ કાબર આંગણામાંય રખડતી હોય, ને પાક વખતે

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

સીમમાં પણ ભટકતી હોય. જ્યાં માણસનો વાસ ત્યાં કાગડો પહોંચ્યા વગર રહે નહિ, એમ કાબર જ્યાં જુઓ ત્યાં પહોંચવાની, પણ મોટે ભાગે એ ચકલીની પેઠે આંગણાનું પંખી કહવાય. એ માણસની પેઠે રહેઠાણ બહુ બદલે નહિ.'

મેં પૂછ્યું, 'આ વર્ષે તો કાબરે પોતાનો માળો સામેની ભીંતમાં બાંધ્યો છે. પણ ઝાડ ઉપર એ માળો બાંધતી નહિ હોય?'

દેવજી કહે, 'કાબર મોટે ભાગે માળાનો આશ્રય લેતી નથી. કાગડાના ટોળાં પેઠે ટોળાબંધ રહે ને ચારો કરવા જાય. સાંજ પડયે ઝાડ ઉપર આવીને કાગડાના ભેગી રાતવાસો રહે. સવાર સાંજ એના કલબલાટનો પાર નહિ. ને સાંજે તો આવ્યા પછી જાણે પોતાના પરાક્રમ ગાતી હોય કે એક બીજાની નિંદા–કુથલી કરતી હોય એમ ચોવટ કરવાની. આખું વર્ષ ઝાડ ઉપર રાતવાસો રહે. પણ ઈંડાં મૂકવાનાં થાય ત્યારે પોતાનું રહેઠાણ શોધે. મોટે ભાગે કાબર ભીંતની બખોલમાં, કૂવાના ગોખલામાં, કે નળિયામાં પોતાનો માળો બાંધે. ઘણી વખત તો કોઈનો જૂનો માળો હોય એને જરા

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ઠીકઠાક કરી લે. કોઈ વખત એનો માળો કોઈ કાઢી નાખે તો બીજાનો બાંધેલો પણ ઉજ્જડ પડેલો માળો એ પચાવી પાડે ખરી. એના માળામાં બહુ ઢંગધડો નહિ. થોડાં સાંઠીકડાં, ખડ, ચીંથરાં ને કચરો પાથર્યો હોય. કોઈ ખાસ કરામત નહિ; છતાં પોતાનો માળો કોઈ જોઈ જાય એ એને ગમતું નથી. સાપ અને કાગડા જેવા ઇંડાચોરની એને બહુ બીક. એટલે એ માળામાં આવે ત્યારે માળાથી થોડે દૂર બેસે, ચારે તરફ ડોકું ફેરવી જોઈ લે, ને પછી ઝટ દેતી માળામાં પેસી જાય. રખેને કોઈ દુશ્મન માળો જોઈ જાય ને એનાં બચ્ચાંને ઉપાડી જાય તો ?'

એટલે એક દી લાગ જોઈને હું બેઠો. કાબર ખોરાક લઈને આવી ને બચ્ચાંને ખવરાવી પોતે પાછો ચારો કરવા ગઈ. ત્યાં તો ઘડીક ટીવી ટીવી કરતાં બચ્ચાં એક બે વખત બોલીને જંપી ગયાં. નર-કાબર ચોકી કરતો દેખાયો નહિ, એટલે હું હાથમાં લાકડીનો ડંડીકો લઈને નિસરણી ઉપર ચડ્યો. જોઉં તો માળામાં માંસના લોચા જેવા ઘાટઘૂટ વગરના ટેટા પડેલા. પૂંછડીબૂંછડી કાંઈ ન મળે—લાલચોળ ચામડી, ચાંચ તથા પગ પીળા

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ને આંખો કાળી.

દેવજીએ બૂમ પાડી, 'ઝટ ઊતરી જાવ, નહિ તો કાબર આવીને કલબલાટ કરી મૂકશે ને ચાંચની ઠણકો મારી લોહીલોહાણ કરી મૂકશે. આ વખતે પશુઓ ને પંખીઓ સાવ નઘાતિયાં બની જાય છે. એવાં ઝનૂની કે, મારે કે મરે!'

આઠેક દિવસ પછી ફરી હું જોવા ચડયો. તો બચ્ચાંને રુંવાટી ઊગેલી ને કાગળની ભૂંગળી જેવાં પીંછાં ફૂટેલાં. જાણે ખડ ઊગ્યું! ખડની સળીઓ જેવાં જ પાતળાં ને ગોળ પીંછાં ફૂટેલાં!

દેવજી કહે, 'જેમ દિવસો થતા જાય એમ એ ભૂંગળીઓ પહોળી થઈને એની પાંખો થવાનાં. રુંવાટીથી શરીર ઢંકાશે ને મોં ઘાટઘૂટવાળું થવાનું.'

મેં પૂછ્યું, 'દેવજી! કાબર એનાં બચ્ચાંને શું ખવરાવતી હશે?'

દેવજી કહે, 'એ બચ્ચાં માટે શરૂઆતમાં તીડ પકડી લાવે. ઊડતાં તીડને પકડી એની પાંખો તોડી નાખે, પગ ભાંગી નાખે, ચાંચ મારી–મારીને અધમૂવું કરી નાખે ને પછી લાવીને નાનકડાં બચ્ચાંને

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ખવરાવે. અને બચ્ચાં મોટાં થઈને ઊડતાં શીખે એટલે સાથે ચારો કરવા લઈ જાય.'

મને થયું કે, રોજ આંગણામાં છાતી કાઢીને રખડતી કાબર પક્ષીઓમાં રમકડું છે, એમ ચોકિયાત પણ છે. વળી એના જેવું ઉદ્યમી પક્ષી તો બીજું કોઈ નહિ હોય!

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

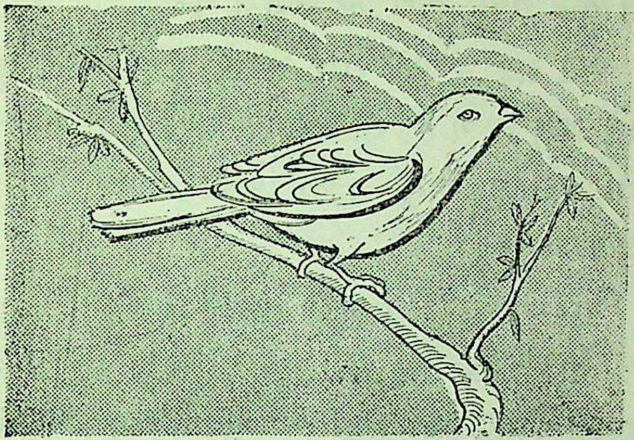

ચકલી

બાએ બાજરી આવાળીને ફળીમાં ખાટલા ઉપર તડકે નાખી, ને થોડીવારમાં તો ફરરર કરતું ચકલાંનું ટોળું ત્યાં તૂટી પડયું. કોણ જાણે કયાંથી આટલાં બધાં ચકલાં ભેગાં થઈ ગયાં!

દેવજી કહે, 'ચકલાં સમૂહમાં ચણ ચણે. આજુબાજુ કેટલાંય બેઠાં હોય તોય ખબર ન પડે એવો એમનો ધૂળિયો રંગ. ને કદ પણ એટલું નાનું કે નજરેય ન ચડે.'

બાએ બૂમ મારી, 'દેવજી, આ ચકલાં બાજરી

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

બધી ખાઈ ગયાં. એને ઝટ ઉડાડી મૂક!'

મને થયું, 'બા રોજ સવારે પંખીઓને મૂઠી ભરીને ચણ નાખે છે, તો ભલે બિચારાં થોડો બાજરો ખાતાં. આટલું નાનું પંખી બિચારું ખાઈ ખાઈ ને કેટલુંક ખાવાનું!'

પણ બા કહે, 'આ મૂઠી બાજરે ન પતે. ચકલાનું ટોળું તોપડે ત્યાં સાફ કરી મૂકે. એનો દેહ ભલે નાનકડો મૂઠી જેવડો રહ્યો, પણ એને ખાવા તો ખૂબ જોઈએ. દી આખો જયાં ત્યાં ચણ્યા જ કરે અને ઠેકડા માર્યા કરે.'

હું તો આખા ટોળાને જોઈ જ રહ્યો. જરા સરખો સંચળ કે ખખડાટ થાય કે આખું ટોળું ભરરર કરતું ઊડીને ભાગે. પણ ભય નથી એમ ખબર પડે કે તરતજ એકબે–એકબે થઈ ને આખું ટોળું પાછું આવીને અનાજ ઉપર પડે. બા તો હાંફળાં હાંફળાં થઈ ને ઘરમાંથી લાકડી લાવ્યાં ને ઉપર એક પહેરણ લટકાવ્યું.

દેવજી કહે, 'આ ચાડિયો જોઈ ને હવે ચકલાં ભાગશે.'

ત્યાં તો બિલાડી એક ખૂણામાં ટાંપીને બેઠેલી તે લાગ જોઈ ને કૂદી ને એક ચકલીને મોંમાં લઈ ને નાઠી.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ચીંવી ચીંવી કરતાં ચકલાં ઊડીને નેવા ઉપર, વંડી ઉપર ને ઘરમાં આડાઅવળાં બેસી ગયાં. પાંખોનો ફફડાટ નહિ, ચીંચીનો અવાજ સરખોય નહિ. એવાં ભયભીત કે સાવ ચૂપંચૂપ! એની ચકળવકળ આંખો બિલાડી ગઈ તે તરફ ટાંપી રહેલી.

પણ દેવજી કહે, 'હવે આજે બિલાડીય આ તરફ નહિ આવે, ને ચકલાંય નહિ આવે. ભય હોય ત્યાંથી પ્રાણીમાત્ર નાસી જાય છે.'

મે-જૂનના દિવસો હતા ને અમે ઘરમાં બેઠાબેઠા વાતો કરતા હતા ત્યાં ભીંત ઉપર ટાંગેલા અરીસા ઉપર ઊંધે માથે લટકીને ચકલીને અરીસાના કાચમાં ચાંચો મારતી જોઈ. મને થયું કે, ચકલી અરીસામાં પોતાનું રૂપ જોતી હશે.

દેવજી કહે, 'કૂકડા પેઠે ચકલી પણ અરીસામાં પોતાનું પ્રતિબિંબ જોઈને અંદર બીજી ચકલી હોવાનું માની એની સાથે લડે છે. જો જીવતી જાગતી બે ચકલી બાઝે તો એક બીજીને પીંખી નાખે અને ગમે તેમ કરો તોય છૂટી ન પડે. છેવટે એકાદને કોઈ બિલાડી આવીને ઉપાડી જાય ત્યારે જ બીજી જીવ લઈને

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

નાસી છૂટે.

એમ તો કોઈ પણ માદા પોતાની હરીફ બહેનને જીરવી શકતી નથી. થોડા વખતમાં ઇંડાં મૂકવા માટે એ પોતાનો માળો બાંધવાની એટલે લડવાનું ભૂલી જશે.'

મેં પૂછ્યું, 'ત્યારે ચકલાં હંમેશાં માળામાં ન રહે?'

દેવજી કહે, 'ખેતરમાં મોલ પાક્યો હોય ત્યારે પક્ષીમાત્ર ત્યાંથી પેટ ભરે. પણ અનાજ લણાઈ જાય ને ખેતરમાં કાંઈ ન રહે ત્યારે ગામમાં આવે. રાતવાસો તો ચકલાં ગમે ત્યાં રહે. એને માળાની જરૂર નહિ. ઘરના છાપરામાં, નેવામાં, ઘોડિયા ઉપર, કે છાજલીમાં, ખાટના કડા વચ્ચે કે જ્યાં તેને શિકારીની બીક જેવું ન લાગે ત્યાં નિરાંતવા રાતવાસો બેસી રહે. એ વખતે એવી શાંત કે ચકલી બેઠી છે એની તમને ખબરે ન પડે. પણ ઇંડા મૂકવા વખત આવે ત્યારે ભીંતમાં, છાજલીમાં, હાંડીમાં કે લટકાવેલ ફોટા પાછળ જ્યાં લાગ ફાવે ત્યાં માળો બાંધે.'

બે–ચાર દિવસ પછી ભીંતમાં જરા બાંકોરા જેવું હતું ત્યાં ચીંદરડું લટકતું દેખાયું. એટલે દેવજીએ એ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ખેંચીને ફેંકી દીધું. મને કહે, ' આ ચકલાંને જો ઘરમાં માળો બાંધવા દીધો તો કચરો વાળીવાળીને ઢૂસ નીકળી જશે. તમે વાળતાં થાકી જશો પણ એ કસ્તર ને કચરો પાડતાં નહિ થાકે.'

પણ બીજે દિવસ ચકલીએ આવીને ત્યાં ને ત્યાં ફરીથી માળો બાંધવા માંડ્યો. એટલે બાએ ત્યાં લીંપીને દરડું પૂરી દીધું. પણ પાંચ–છ દિવસ પછી લટકાવેલ કોટાઓ પાછળ ખડખડ–ભડભડ અવાજ થવા લાગ્યો. બા કહે, ' ચકલીએ ત્યાં માળો નાખ્યો લાગે છે. હવે બિચારીને પજવશો નહિ. ચકલીનો માળો ચૂંથીએ તો પાપ લાગે !'

પણ દેવજી કહે, ' આ ચકલાંથી તો તોબા! ભારે હઠીલાં! મારીને કાઢો તોય જાય નહિ. સાવ નીંભર !'

બા કહે, ' ચકલીને ઈંડાં મૂકવાનો સમય છે; એટલે બિચારાં ક્યાં જાય? એ કાંઈ ઝાડ ઉપર માળો થોડો જ બાંધે છે? ઘરમાં જ્યાં નાનકડી પણ જગ્યા મળે ત્યાં ખડ ને કચરો, પીંછાં ને ચીંથરાં નાખીને માળો બાંધી દેશે ને થોડા દિવસમાં તો પાછાં ઊડી જશે. બહાર તો કાગડા એને જંપવા નહિ દે.'

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

પણ દેવજી કહે, 'બહાર કાગડો એને હેરાન કરશે તો ઘરમાં બિલાડાં આપણને જંપવા નહિ દે. વળી જો કાનકડિયું ઘરમાં પેસી ગયું તો ચકલાંના કકળાટ-નો પાર નહિ રહે. બિલાડા કરતાંય ચામાચીડિયાંની એને બહુ બીક.'

થોડા દિવસ પછી ચકલીએ ભૂખરા સફેદ રંગનાં નાનકડાં લંબગોળ ચાર પાંચ ઈંડાં મૂક્યાં. પછી તો ચકલો-ચકલી ઈંડા સેવે, ને એની ગંધે બિલાડી ટર-પરિયાં મારે, એના માળાને પહોંચવા છલંગો ભરે ને ઉતાવળમાં માળી ઉપર પાછી પડે ત્યારે વાસણ છાજલીમાંથી ખણુણ કરતાં એવાં તૂટી પડે કે કાં તો ફૂટી જાય કે કાં ઘોબા પડે. એટલે ખિજાઈને દેવજી કહે કે 'ચકલીનો માળો જ ઉપાડીને ફેંકી દઉં.'

પણ બા કહે, 'ગભરુ બિચારી ચકલીનો નિસાસો લઈશ નહિ.' છેવટે બા પણ છે તો માતા જ ને!

થોડા દિવસમાં તો ચકલાંની દોડાદોડીનો પાર રહ્યો નહિ. જાય ને આવે-જાય ને આવે. દેવજી કહે, 'હવે બચ્ચાં ખાતાં શીખ્યાં હશે, એટલે માબાપ બિચારાં ઇયળો ને નાનાં જીવડાં લાવીને બચ્ચાંને ખવરાવશે.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

 Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

બચ્ચાં પણ એવાં ભૂખાળવાં કે ખાતા ધરાય નહિ, ને ચકલાં પણ એવાં હેતાળ કે લાવીને ખવરાવતાં થાકે નહિ. દી આખો હડિયાપાટી કાઢ્યા કરે. એટલે તો લોકો કહે છે કે 'ચકલી નાની ને ફરડકો મોટો!'

મેં પૂછ્યું, 'દેવજી, આ ચકલો ને ચકલી દેખાવે તો લગભગ સરખાં દેખાય છે. એમાં નર ને માદા ઓળખાય કેવી રીતે?'

દેવજી કહે, 'કાબર કે કબૂતરમાં નરમાદા સરખાં લાગે, પણ માદા કરતાં નર સહેજે મોટો ને ભરાવદાર. અને ચકલાંમાં તો એમના દેહના રંગથી તરત જ બન્ને જુદાં પડી જાય. ચકલી ધૂળિયા રંગની ને આછા આછા લીટા તાણ્યા હોય એવી દેખાય. પણ ચકલાનું માથું રાખોડી રંગનું ને માથા ઉપર કાળું તિલક, ને ગળે છાતી સુધી કાળું ધાબું. પાંખ રતાશ પડતી ભુખરી ને ઉપર આડાઅવળા કાળા પટ્ટા. પણ પેટાળ ભૂખરો સફેદ. ચકલી કરતાં ચકલો જરા કદમાં મોટો ને દેખાવે મર્દ. એને નવાં પીછાં આવે ત્યારે ભારે વરણાગિયો લાગે!'

મેં પૂછ્યું, 'એની ચાંચ તો સાવ ટૂંકી છે. આવી નાનકડી ચાંચ વડે એ ચણી શી રીતે શકે?'

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

દેવજી કહે, 'પક્ષીની ચાંચની રચના જ એના ખોરાકની જાત ઉપર આધાર રાખે છે. ચકલી કણભક્ષી ને ઇયળભક્ષી હોવાથી ઇયળ પકડવા જેવી ઝીણી ને દાણા ચાવવા જેટલી કઠોર એની ચાંચ છે. એ દાણા ખાય, રસોઈ ખાય, ઢળેલું ધાન ને જીવાત પણ ખાય. કણ ને કિટક એનો મુખ્ય અહાર. પણ એની ચાંચની ખાસ વિશિષ્ટતા તો એ છે કે, ઉનાળામાં ચાંચ કાળી થઈ જાય છે.'

પછી તો ચકલી ઘરમાં હળીમળી ગઈ. આંગણા-માંથી ઓટલે ને ઓસરીમાંથી ઘરમાં એમ બધે ઠેકડા મારતી રખડે. ચારે બાજુ ઠેકડા મારતી જાય, ચીંચીં કરતી જાય, ને ચણતી જાય. કોઈ ને આવતું દેખે એટલે ફરરર કરતી ઊડે ને પાછી આવીને વળી ફરવા માંડે. દિવસે તો બે ઘડીય શાંત બેસે નહિ. એના પગ ને જીભ ચાલતાં જ રહે. એને જરાય જંપ નહિ.

મને થયું, 'આ ચકલી ઠાવકાઈથી ચાલવાને બદલે, નાનાં છોકરાંની પેઠે ઠેકડા કેમ મારતી હશે?'

દેવજી કહે, 'ચકલીના પગ એટલા ટૂંકા છે કે એને ચાલવું ફાવે નહિ. એ ઠેકડા મારતી જ ચાલે.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

 Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ગંભીરતાથી એક પછી એક ડગ ભરીને ચાલવાનું તો માત્ર કાગડા અને કાબરને જ આવડે છે ને ફાવે છે. ચકલી તો લેલાં કે દેવચકલીની પેઠે ઠેકડા મારીને જ રખડે!'

એક દિવસ ચકલી ધૂળના ઢગલામાં પડીને આળોટતી હતી. મને થયું કે કોઈએ ચકલીને પીંખી નાખી. એટલે હું એના ઉપર પાણી રેડવા પ્યાલો લઈને દોડયો. પણ દેવજી હસી પડયો. તે કહે, 'ચોમાસું બેસે ત્યારે ચકલીની પાંખમાં જીવાત થઈ હોય તો એને ચટકા ભરે. એટલે ગરમ ધૂળમાં એ આળોટે ને ગરમ ધૂળથી જીવાત મરી જાય. વળી એની પાંખો ભેજથી ચોંટી ન જાય એટલા માટે ધૂળથી એ કોરી કરે છે. ચકલાં આમ ધૂળમાં આળોટે ત્યારે માનવું કે હવે વરસાદ આવવાનો.'

મને થયું કે ચકલી ભલે સાવ નાનકડી રહી, એની ખાસિયતો સાવ જુદી છે.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

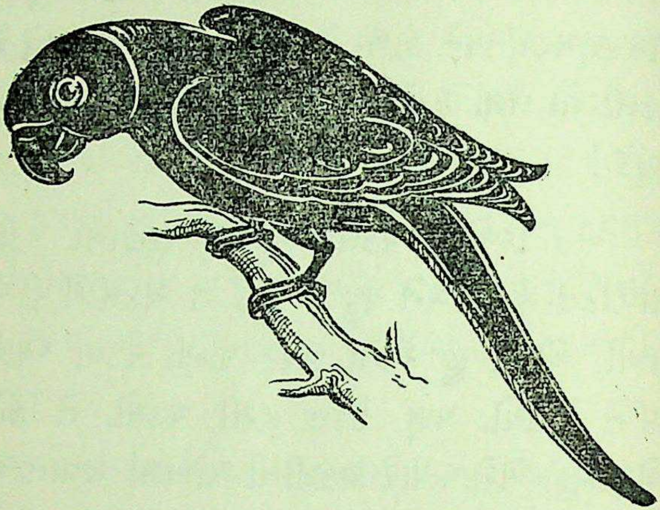

પોપટ

મારા ઘરની સામે જ પરબડી હતી, ને ત્યાં જાતજાતનાં પંખીઓ ચણવા આવતાં. પારેવાનું ટોળું આવીને ચણતું હોય ત્યાં એકલ દોકલ કાગડો વચ્ચે પડીને જગ્યા મેળવે. ને કાબર આવે ત્યારે પોતાની પાંખના ઝપાટે કાગડાનેય ધક્કેલીને ચણવા મંડી પડે. પોપટભાઈ પણ ત્યાં ખરા. એ તો પોતાના રંગથી બધા પક્ષીમાં સાવ જુદા તરી નીકળે. બધાં પંખી ચણ્યા પછી અમારા ફળિયામાં ઝાડની ડાળે પાણીની કૂંડી

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

 Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

બાંધેલી ત્યાં પાણી પીવા આવે. એક દી હું ને દેવજી ફળીમાં ખાટલો ઢાળીને ઝાડ નીચે બેઠેલા. એવામાં ક્રીં...ક્રીં કરતું પોપટનું ટોળું આવીને ઝાડ ઉપર બેઠું. હું ઊભો થઈને જોવા લાગ્યો, પણ એકે પોપટ દેખાય નહિ. મેં પૂછ્યું, 'દેવજી, આ બધા પોપટ ક્યાં સંતાઈ ગયા?'

દેવજી હસી પડ્યો. એ કહે, 'ઝાડના પાંદડાં વચ્ચે પોપટનું ટોળું બેસી ગયું. પાંદડાના રંગમાં પોપટનો રંગ ભળી ગયો છે એટલે દેખાય નહિ; પણ હમણાં બધા ઝાડની ડાળીઓમાં રખડવા માંડશે.'

હું તો ડાળીઓ વચ્ચે તાકી રહ્યો. ત્યાં તો એક પછી એક ડાળીઓ ઉપર એ કૂદાકૂદ કરવા લાગ્યા.

દેવજી કહે, 'પોપટ ભારે રમતિયાળ છે. એના પગે કોયલ ને લક્કડકોડા પેઠે આગળ પાછળ બબ્બે આંગળાં હોવાથી ઝાડની ડાળીને એ મજબૂત પકડી શકે છે; એટલે પડવાની એને બીક નથી. એની લાંબી પૂંછડીને કારણે એ શરીરને જાત જાતના ઝોક આપી શકે છે. ઝાડ ઉપર પણ એ નિરાંતે બેસે નહિ. એક ડાળેથી બીજી ડાળે એ હીંચકા ખાતો ચડે ને પાછો

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

 Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ગુલાંટો ખાતો ઊતરે.'

મેં પૂછયું, 'પણ જમીન ઉપર એ ખેલ ન કરે?'

દેવજી કહે, 'કોયલ જેમ જમીન ઉપર નથી ચાલી શકતી એમ પોપટ પણ, એની પગની રચના અને દેહ કરતાં લાંબી પૂંછડી હોવાથી, ઠાવકાઈથી ચાલી શકતો નથી. ચાલે તો જાણે ખોડંગતો હોય એમ ચાલે ને પૂંછડી ધૂળમાં રગદોળાય. એને ઊંચે બેસવા કાંઈ ને કાંઈ આધાર મળી જાય એટલે તો એ રાજા!'

ત્યાં તો એક પોપટ આવીને પરબની ઠીબ ઉપર બેઠો; પાણી પી ઠીબના કાંઠે પગ ભરાવી હીંચકા ખાધા; અને ક્રીં... ક્રી... કરતો ઝાડમાં પેસી ગયો.

દેવજી કહે, 'પોપટ ઊડતો હોય કે બેઠો હોય, પણ એની જીભ ચાલતી જ હોય. એ સમૂહગાન ગાયા કરે. પોપટ મોટે ભાગે સમૂહમાં રહેતું પંખી છે. સાથે ઊડે ને સાથે ચણવા જાય, ને જયાં પડે ત્યાં ફળ ને અનાજનો સોથ વાળી દે.'

મને થયું, 'આવડું પંખી કેટલુંક ખાઈ શકે?'

પણ દેવજી કહે, 'પોપટ તો ભંજવાડીઓ છે. ખાય નહિ એટલું બગાડે. એની તીણી ને મજબૂત

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

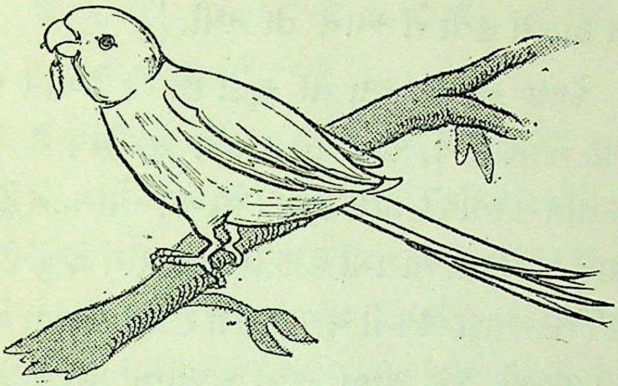

ચાંચ વડે એ ફળને કોચી અંદરથી થોડું ખાય ને ફળ નકામું કરી નાખે. મકાઈના ડોડા, જુવારનાં ડૂંડા કે ઘઉંની ઉંબીમાંથી એક–બે દાણા ખાધા–ન ખાધા ને ડૂંડું ભાંગી નાખે. એટલે ખેડૂત તો બિચારા એની રંજાડથી ત્રાસ પોકારી જાય.'

મેં પૂછ્યું: 'ત્યારે પોપટ જીવાતનો શિકાર ન કરે?'

દેવજી કહે, 'કોયલ અને પારેવાંની પેઠે પોપટ સાવ ફળાહારી છે. અનાજ ખાય ને ફળ ખાય. મરચાં એને બહુ ભાવે. પણ જીવાતની તો એ સામેય ન જુએ.'

ત્યાં એક પોપટ આવીને પાણીની ઠીબ ઉપર બેઠો. મેં પૂછ્યું, 'દેવજી, પેલા પોપટને તો ડોક ઉપર

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

લાલ કાંઠલો હતો ને આને તો નથી.'

દેવજી કહે કે 'આ તો સૂડો છે. એ દેખાવે ભલે પોપટ જેવો લાગે, પણ એને કાંઠલો ન હોય ને એને બોલતાંય ન આવડે. લાલ કાંઠલો તો નર-પોપટને હોય. માદાને કાંઠલાના ભાગમાં ઉપટી ગયેલા રંગ જેવું હોય. બાકી નર-માદા બેયની ચાંચ કેસરી રંગની કેસૂડા જેવી વાંકી વળેલી. પણ બીજાં બધાં પંખીઓ કરતાં પોપટની ચાંચ જુદા પ્રકારની છે. બીજાં પંખી ચાંચ ખોલે ત્યારે બન્ને પાંખિયાં ઊંચા નીચાં થાય, પણ પોપટની ચાંચનું ઉપલું પાંખિયું મિજાગરા જડેલ ઢાંકણા પેઠે ઊંચું થાય ને નીચેનું તપખીરિયું કાળાશ પડતું પાંખિયું હલે જ નહિ.'

મેં પૂછ્યુ, 'પોપટની ચાંચમાં બે જાતના રંગ? આમ તો લાલ જ દેખાય છે.'

દેવજી કહે, 'હા. પોપટની ચાંચનું ઉપલું પાંખિયું ઘેરું કેશરી ને નીચલું કાળાશ પડતું તપખીરી. પણ ઉપલું પાંખિયું મોટું હોવાથી નીચલું પાંખીઉં મોટામાં ડાબલી પેઠે ઢંકાઈ જાય છે. ચાંચ તો એનું મોટામાં મોટું સાધન ને હથિયાર છે.'

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

મેં પૂછ્યું, 'ત્યારે એ એના આ હથિયાર વડે બીજા પંખી સાથે લડે ખરું ?'

દેવજી કહે, 'પોપટ આમ તો સમૂહમાં ફરે ને સાથે જ ઝાડ ઉપર રાતવાસો રહે. પણ દિવાળી પછી એ માળો શોધે. ઘરની દિવાલમાં ક્યાંક દર જેવું હોય તો ત્યાં, ને નહિ તો પછી લક્કડફોડાએ ઝાડના થડમાં કે જાડી ડાળીઓમાં દર ખોદી ઈંડાં મૂક્યાં હોય ને પછી ઊડી ગયાં હોય, ત્યાં એ ઈંડાં મૂકે. કોઈ વખત એ લક્કડફોડા સાથે એને લડાઈ થાય ખરી, પણ એ હિંમત હારે નહિ ને ગાંજ્યો જાય નહિ. એવો માળો ન મળે તો એની ચાંચ વડે જ્યાં પાંદડાંનો ખૂબ જથ્થો હોય એની નજીકના થડમાં કે ડાળીમાં કોચીને દર જેવું બનાવી ત્યાં ઇંડાં મૂકે.'

મને થયું, 'એ બીજાં પંખી પેઠે ઝાડમાં સાંઠી તરણાંનો માળો બાંધીને ઇંડાં ન મૂકે ?'

દેવજી કહે, 'ના. એના માળાનું મોં બે ઇંચ જેટલું નાનકડું હોય ને કાટખૂણે બનાવે. બે ઇંચ ઊંડું ખોદી પછી અંદર બાજુમાં લાંબુ બનાવી એકી-સાથે ચારથી છ ઇંડાં મૂકે—સાવ સફેદને લંબગોળ,

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

એક બાજુ સહેજ અણીવાળાં. એનાં ઈંડાંને જાળવવાની એને બહુ ચિંતા, એટલે કોઈ એનો માળો જોઈ જાય એ બીકે પાંદડાના ઝુંડ વચ્ચે ડોકું કરીને સંતાકુકડી રમતું હોય એમ બહાર જોઈ અંદર પાછું સંતાઈ જાય. બિલાડી કરતાંય એને સાપ–નોળિયા કે બાજની બહુ બીક. પણ ઈંડાં સેવાયા પછી બચ્ચાં નાનાં હોય ત્યારે એને મોટી બીક વાઘરી લોકોની.'

મેં નવાઈ પામી પૂછ્યું, 'પક્ષીઓને બીક તો એના બચ્ચાંનો શિકાર કરનાર શિકારી પશુ–પંખીની: માણસની એને બીક શી?'

દેવજી કહે, 'પોપટમાં અનુકરણ કરવાની શક્તિ છે. મેના જેમ સાંભળેલું બોલે એમ પોપટ પણ બોલે. એટલે તો લોકો એને પોતાના ઘેર પાંજરામાં રાખે છે. પણ નાનું બચ્ચું જાતજાતની બોલી તરત શીખી લે છે, એથી વાઘરી લોકો બચ્ચાં પકડી લાવીને વેચે, ને લોકો એને પાંજરામાં રાખીને બોલતાં શીખવે.'

મને થયું, 'પોપટને આપણા જેવી જીભ હોય?'

દેવજી કહે, 'એની ને માણસની જીભમાં ફેર છે. આપણી જીભ અંદર ચોટેલી ને આગળ છૂટી. પણ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

 Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

પોપટની જીભ આગળ જાડી ને માંસના લોચા જેવી ચોંટેલી ને છેડે પાતળી–છૂટી. એટલે એ તોતડા છોકરા જેવું બોલે.'

મેં પૂછ્યું, 'પોપટ જો ઝાડનાં થડ કોચીને દર બનાવે તો પાંજરું તોડી ન નાખે ?'

દેવજી કહે, 'લાકડાના પાંજરાને તો એ ચાંચથી તોડી નાખે, એટલે તો લોકો એને લોઢાના કે પિત્ત-ળના સળિયાવાળા પાંજરામાં પૂરે છે.'

બીજે દિવસે મામા આવ્યા તે સાથે એમના પોપ-ટનું પાંજરું લાવેલા. મને પોપટને નજીકથી જોવાની બહુ મજા પડી.

દેવજી કહે, 'આ પોપટ સૂરપાણ તરફનો છે. રાજપીપળાના જંગલમાં આવા મોટા પોપટ ખૂબ થાય છે.'

એની ડોક ઉપર પરવાળાના રંગ જેવો મજાનો કાંઠલો હતો ને ડોક નીચે કાળો પટ્ટો હતો. નાકથી આંખ સુધી આંજણ આંજ્યું હોય એવી કાળી લીટી. પીઠ ને માથા પાસે ઝાંખી વાદળી છાંય ને પાંખના છેડા

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

જરા ઘેરા લીલા. પૂંછડીના વચલાં પીછાં વધારે લાંબાં ને સહેજ વાદળિયા લીલાશ પડતાં. બીજાં પીંછામાં પીળા રંગની સહેજ ચટકી, ને લાંબી મજાની પૂંછડી.

મેં પૂછયું, 'દેવજી, આ પૂંછડી આટલી બધી લાંબી કેમ હશે?'

દેવજી કહે, 'એ પૂંછડી જ એને ઊડવામાં મદદ કરે છે. એ ઊડે ત્યારે પૂંછડી ત્રિકોણાકાર પંખા જેવી થાય ને પીંછાં નીચે લટકે, પણ પછી સીધી તીર જેવી બની જાય. એની પાતળી દેહકાઠી ભારે મજબૂત એટલે હવામાં એ ઊડે ત્યારે આડુંઅવળું નથી થતું–સીધું તીર વેગે જાય, ને ક્રીં... આક ... ક્રીં ... આક... બોલતું જાય.'

મને થયું, 'લોકો પોપટને ઘરમાં પાળે તો છોકરાંઓને જોવાની બહુ મજા પડે.'

મામા કહે, 'પોપટને ઘેર રાખવામાં પણ બહુ કાળજી રાખવી પડે. બિલાડી જો પાંજરા ઉપર ઝોંટ મારે તો પોપટ ફફડી ઊઠે ને પીંછાં ખરી જાય. એને ખાવામાં ચીભડાં, તડબૂચ, મરચાં, જામફળ એવાં ફળ અપાય. ખાંડ કે મીઠાવાળું કાંઈ આપ્યું કે આખા

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

શરીરે સડી જાય, ને પીંછાં ખરી પડે. પોપટને ઘરના માણસ પેઠે સાચવવો પડે; નહિ તો મરી જાય.'

એક દિવસ અમે મનુભાઈને ઘેર ગયેલા. ત્યાં પોપટને માથા ઉપર કૂકડા પેઠે કલગી હતી. રંગે સાવ સફેદ. દેવજી કહે, 'આ જંગબારી પોપટ છે. દેશપરદેશમાં પોપટ જુદા જુદા રંગના ને જુદી જુદી જાતના થાય છે. આપણા હિંદમાં પણ બાર–પંદર જાતના હશે.'

મને થયું કે પોપટ પણ મેના પેઠે માણસના સહવાસમાં રહી શકે એવું પંખી છે. એની તોતડી બોલી ને અનુકરણ કરવાની શક્તિથી ઘરના આંગણામાં રાખ્યું હોય તો ઘર શોભી ઊઠે.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

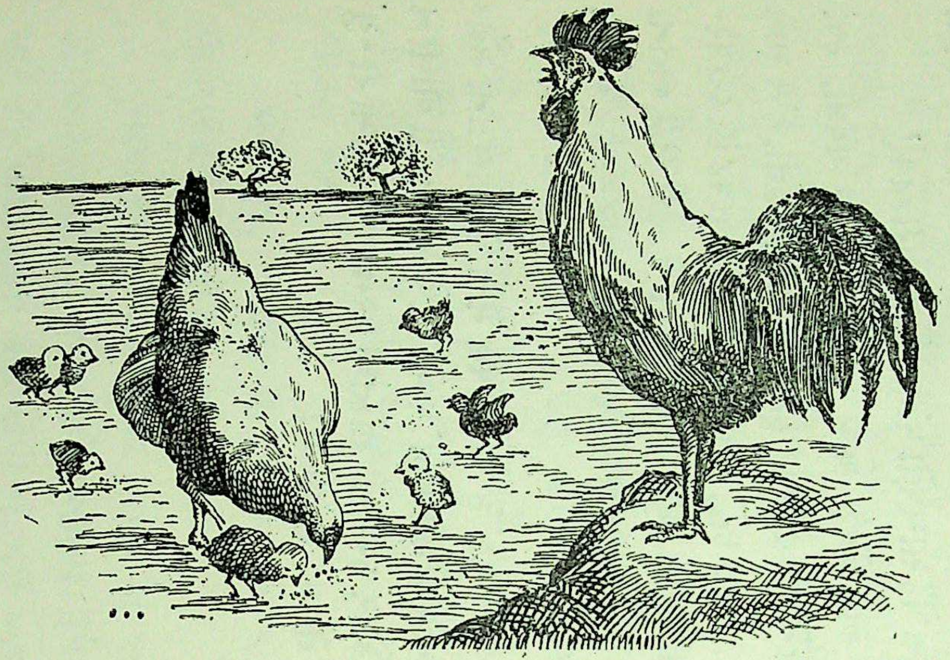

કૂકડાનું કુટુંબ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

કૂકડો

વહેલી પરોઢે પાડોશમાં રહેતા હુસેનમિયાંનો કૂકડો 'કૂકરે કૂક' શરૂ કરે ને મારી આંખ ઊઘડી જાય. દેવજી કહેશે, 'આ કૂકડો ભલે સૂર્યદેવના આગમનની જાણ માટે નેકી પોકારતો હોય, પણ માણસોએ કામ ધંધે વળગવા માટે જાગીને ઊઠવાનો સમય થયો છે એની એ જાણ કરે છે. એને કોઈ દી આળસ નહિ ને બોલવાનું ભૂલમાં જાય નહિ. પરોઢિયે એ બોલવાનું શરૂ કરવાનો જ.'

હુસેનમિયાંના વાડામાં કૂકડાનું ટોળું આખો દી રખડતું હોય ને આંગણામાં આંટા મારતું હોય. કૂકડો છાતી કાઢીને પોતાના માથા ઉપર લાલ માંજરની કલગી ડોલાવતો ટપટપ ચાલે અને પાછળ કૂકડીઓનું ટોળું નીચું માથું કરીને ધૂળમાંથી અનાજના કણ વીણીને ઉપાડી લેતી ફરતી ફરે. એનાં પિલ્લાં પણ પાછળ રખડતાં હોય, ને જીવડાં દેખે તો હડી કાઢે ને ચપ દઈને મોંમાં મૂકે.

દેવજી કહે, 'મરઘો તો રાજા પેઠે મુગટધારી છે. જાતજાતનાં રંગબેરંગી પીંછાંથી શોભતા પોતાના દેહ વડે અને ભરાવદાર પૂંછડીથી એ વરણાગિયો લાગે છે;

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

બાકી સ્વભાવે તો એ ઘણો સ્વમાની છે ને બહાદુર પણ ખરો. એકચક્રે રાજ્ય કરતો હોય એમ એ ઊભો હોય ત્યારે માથું ઊંચું રાખી, છાતી કાઢીને અક્કડ ઊભો રહે ને ગર્વથી 'કૂકરે કૂક' કરે. જાણે કોઈ અધિકારીના દમામથી ઊભો!'

દેવજીને મેં પૂછ્યું, 'પણ આ કૂકડો રૂપાળો છે ને મરઘી તો સાવ બેડોળ છે. એમનામાં નરમાદા સરખાં દેખાવનાં નથી? કૂકડાને માથે કલગી છે ને કૂકડીને તો કાંઈ નથી!'

દેવજી હસી પડયો. તે કહે, 'પોપટને જેમ ડોકે લાલ કાંઠલો હોય એમ કૂકડાને માથે માંજર હોય. કૂકડો ને મરઘી ભલે નરમાદા રહ્યાં, પણ એમના રૂપરંગમાં આસમાન–જમીનનો ફેર, એમ એમની બોલીમાં પણ ક્યાંય મેળ નહિ. નરકોયલ જેમ મધુર કંઠથી ગાય છે ને માદા–કોયલ જાણે સાવ શરમાળ સ્ત્રીની પેઠે ઝાડમાં ચુપચુપ સંતાતી ફરતી હોય છે, તેમ કૂકડો પણ દમામથી 'કૂકરેકૂક' બોલે અને મુરઘી તો 'ડ્ક ડક્' બોલતી જાય, ફળીમાં રખડતી જાય ને કીડા કે અનાજ ખાતી જાય. ન મળે એનામાં રૂપરંગ, ન મળે

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

રંગબેરંગી પીંછાંની શોભા કે ન મળે અવાજનો દમામ !'

મેં પૂછ્યું, 'પણ કૂકડાને ગળા નીચે બકરીની પેઠે આંચળ કેમ છે?'

દેવજી હસી પડ્યો. 'બકરાની ડોકે ઘણી વાર આંચળ હોય છે એ શોભાના હોય છે, એમ કૂકડાને ગળા પાસે માંસના લોચા જેવો ચામડીનો ભાગ લટકતો હોય છે. બહાદુર માણસો થોભિયા કે દાઢી રાખવાથી શોભે એમ એ એની બહાદુરીની નિશાની છે.'

એક દિવસ બપોરે અમે હુસેન ચાચાના આંગણામાં બેઠા હતા, ત્યાં સકીના બીબીનો કૂકડો ટપટપ કરતો આવ્યો ને છાતી કાઢી ગળું ફુલાવીને જાણે

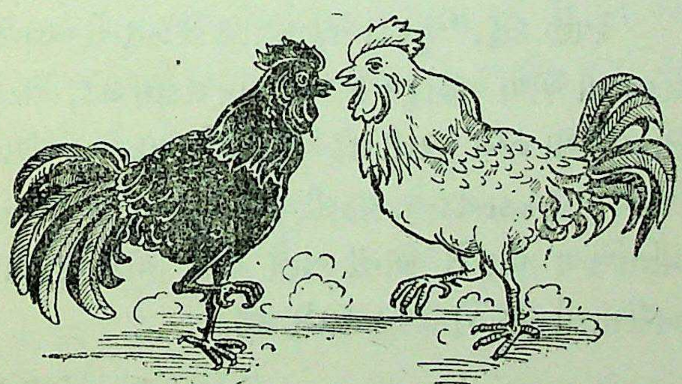

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

પોતાના હરીફને પડકાર કરતો હોય એમ ઊભો. પોતાના રાજ્ય ઉપર હુમલો કરનારને કોઈ સાંખી શકે નહિ, એમ હુસેનમિયાંનો કૂકડો એકદમ સામો આવીને ઊભો; ને જાણે ધમકાવતો હોય એમ કૂકકૂક કર્યું. પણ લડવા આવેલો કાંઈ એમ પાછો જાય? પછી તો બન્ને વચ્ચે ચાંચો મારવાની શરૂઆત થઈ. એમાંથી એકબીજાના પગની એડીમાં મજબૂત અણીદાર કાંટો હતો એ વડે એકબીજાને ચીરી નાખવા બન્નેએ સામસામા ધમપછાડા કર્યા ને સકીના બીબીના કૂકડાને એવો પીંખી નાખ્યો કે બિચારો લોહીલુહાણ થઈ ગયો. એના શરીર પરથી પીંછાં ખરીને ઢગલો થઈ ગયાં ને એવી પીઠ બતાવી કે પાછું વાળીને જુએ એ બીજા!

દેવજી કહે, 'કૂકડા બહુ ઈર્ષાળુ ને ઝનૂની જાત છે. લડવામાં એવા બહાદુર કે ખૂનખાર લડાઈ લડે; એટલે તો માણસો જેમ કુસ્તી લડે એમ લોકો કૂકડાનું દંગલ ગોઠવે ને કૂકડા લડાવે. ચકલી જેમ અરીસામાં પોતાનું પ્રતિબિંબ જોઈને એની સાથે લડે, એમ કૂકડાય અરીસામાં જોઈને હરીફ સામે લડે.'

મેં પૂછ્યું, 'કૂકડા આટલા જોરાવર છે ત્યારે એને

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ખાવાય ઘણું જોઈતું હશે?'

દેવજી કહે, 'સામાન્ય રીતે કૂકડાને એનો માલિક અનાજ ચણવા નાખે. પણ એથી કાંઈ એનું પેટ ભરાય નહિ. એ તો જંતુભક્ષી છે. ઉકરડા ભંભોડે ને મામણમૂંડા, અળશિયાં, ને બીજી જમીનમાં દટાઈને રહેતી જીવાત ખાય. એની ચાંચનો આકાર ચીપિયા જેવો છે, એટલે જીવડાંને ચપ દઈને ચાંચના ચીપિયામાં પકડી લે ને પોતાના પગ વડે દાબીને હોઇયાં કરે. એના પગના નહોર સાવ બુઠ્ઠા, એટલે જમીન ખોતરે ને અંદરથી જીવાત ખાય. ડોક લાંબી એટલે ચારે બાજુ એવી ઘુમાવે કે ભાગતું જીવજંતુ નાસી જ ન શકે. એટલે તો લોકો કહે છે કે, એની ડોક હાથનું ને ચાંચ આંગળાંનું કામ કરે છે. ને એની આંખ એવી ઝીણી ને સચોટ કે દૂરથીય જોઈ જાય, પછી કીડાને છટકવા ન દે.'

મને થયું, 'કૂકડો જો આ રીતે જમીન ખોતરીને કીડા ખાતો હોય તો પછી એને દાણા ખાવાની શી જરૂર? ને ચીપિયા જેવી ચાંચ હોય તો દાણા એ વીણી શી રીતે શકે?'

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

દેવજી કહે, 'એને દાણા બહુ નથી ભાવતા, પણ દાણા ન ખાય એવુંય નથી. એની ચાંચનો આગલો ભાગ અણીદાર હોવાથી એ દાણાને પકડી શકે છે. વળી એની ઉપલી ચાંચ નીચલા પાંખિયા કરતાં બહાર પડતી હોય એટલે એ ચાંચ વડે કાતર પેઠે કાપી કે કાતરી પણ શકે છે. નાના કણ ને નાના ટુકડા ચાવ્યા વગર ગળે ઉતારી જાય; મોટા કકડા પગ વડે દબાવી ચાંચથી તોડીને ખાય.'

મેં પૂછ્યું, 'આપણે જેમ ખોરાક દાંતવડે ચાવીએ ત્યારે જ પચે, એમ પક્ષીને નહિ હોય?'

દેવજી કહે, 'પક્ષીઓ ખોરાક ખાય કે ચણ ચણે એની સાથે કાંકરા ને ઝીણી કાંકરીઓ પણ હોજરીમાં જાય છે. એ ત્યાં દાંતનું કામ કરે છે. હોજરીમાં ખોરાક પલળે ને આ કાંકરીઓ એમાં ઘસાય એટલે ખોરાક દળાય. પારેવાં પણ અનાજ સાથે કાંકરા ખાતાં હોય છે. તેથી તો આપણા લોકો કહે છે કે, પારેવાંને અનાજ ન મળે તો કાંકરા ખાય. પણ એવું નથી. ખોરાકની સાથે જ કાંકરીઓ પણ એના ગળામાં ઊતરી જઈને જઠરમાં જાય ને ખોરાક પચાવવામાં મદદગાર થાય.'

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

એક દિવસ હુસેનચાચા ઇંડાંની ટોપલી ભરીને બજારે જતા હતા. ઇંડાં સફેદ ને જરા લંબગોળ હતાં.

દેવજી કહે, 'હુસેનચાચા ઇંડાં વેચીને પૈસા કમાય છે. લોકો આ ઇંડાં ફોડીને એનું કોચલું ફેંકી દે. ઇંડામાં ચીકણો પદાર્થ હોય તેને સફેદી, અને તેની વચ્ચે જાડો ગોળ ભાગ હોય તે જરદી કે દાળ કહેવાય. લોકો એ ખાય.'

મને થયું, 'ઇંડું તે વળી ખવાય?'

દેવજી કહે, 'ઇંડાં તો અર્ધ ઉપરાંત લોકોનો ખોરાક થઈ પડ્યો છે. શક્તિ માટે તો એ ખૂબ ઉપયોગી. ક્ષયના દર્દીઓને દૂધમાં આપે તો નવું લોહી વધે.'

મેં પૂછ્યું, 'પણ હુસેનચાચા જો મરઘીનાં ઇંડાં વેચી નાખે, તો પછી મરઘી ઇંડાં સેવતી નહિ હોય?'

દેવજી હસી પડ્યો. એ કહે, 'મરઘી તો આખું વરસ ઇંડાં મૂકે—ઓછામાં ઓછાં દોઢસો જેટલાં મૂકે. મરઘી કાંઈ બધાં ઇંડાં નથી સેવતી. એટલે હુસેનચાચા આટલી બધી મરઘીનાં ઇંડાં ભેગાં કરીને વેચી નાખે છે.'

મને થયું, 'બીજાં પંખીઓ જેમ પોતાનાં ઇંડાંનું

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

જતન કરે એમ મરઘીને પોતાનાં ઇંડાં નહિ ગમતાં હોય? કોયલ પોતાનાં ઇંડાં કાગડીના માળામાં મૂકી આવીને પછી એની સામેય જોતી નથી એમ કૂકડી પણ ઇંડાં મૂકીને એની દરકાર નહિ કરતી હોય?'

દેવજી કહે, 'એવું કાંઈ નથી. કૂકડી પણ ઇંડાં સેવે છે, અને પોતાનાં પિલ્લાંને ઉછેરે છે, ને જીવના

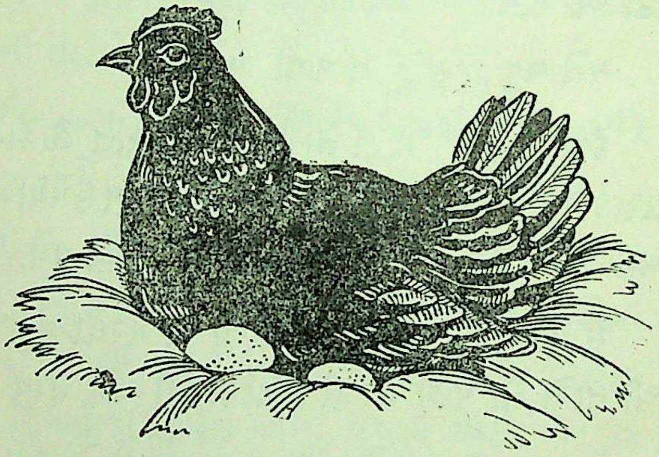

જોખમે એનું રક્ષણ પણ કરે છે. કાગડા, સમળી, બિલાડાં ને કૂતરાં એનાં દુશ્મન; એટલે એનાથી એ સાવચેત રહે. ભય જુએ ત્યારે જ્યાં હોય ત્યાંથી હડી કાઢીને દોડે ને પાંખ નીચે પિલ્લાંને છુપાવી દઈ, જાત ઉપર આવીને લડવા તૈયાર થઈ જાય. એ વખતે એ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

 Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

એવી ઝનૂની બને કે, બિલાડાં ને કૂતરાં પૂંછડી નીચી કરીને નાસી જાય.'

મેં પૂછ્યું, 'કૂતરાં–બિલાડાંના ભય વખતે એ ઊડીને ઝાડે નહિ ચડી જતાં હોય ?'

દેવજી કહે, 'કૂકડો ઊડી શકતો નથી. એ કૂદીને ઝાડ ઉપર કે ઘરના છાપરે ચડી જાય. એની પાંખો એટલી નાની છે કે એનું વજનદાર શરીર ઊંચકીને એ હવામાં ઊડી શકે નહિ. એના પગ ખૂબ મજબૂત, પંજા પહોળા ને આંગળાં લાંબાં હોવાથી ભારે શરીર હોવા છતાંય તે ઊભો રહી શકે, ને ચાલે ત્યારે તે ઠાવકાઈથી દમામભેર ચાલે. પણ જ્યારે ઊડે ત્યારે ફડફડ કરતો બેડોળ રીતે ઊડે.'

મને થયું, 'બિચારાં કૂકડાં ઊડી ન શકે તો તો કૂતરાં બિલાડાં એને ખાઈ જ જાય.'

દેવજી કહે, 'એવું નથી. કૂતરાં બિલાડાં એને ઓળખી ગયાં હોય છે, એટલે બનતા સુધી એની સામે જોતાં નથી. પણ બિલાડીને કોઈ કોઈવાર એના પિલ્લાં (બચ્ચાં)ની ગંધથી મોંમાં પાણી આવે છે ત્યારે એ લાગ શોધતી ટાંપીને બેસે છે, ને કોઈવાર લૂંટ ચલા-

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

 Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

વીને દાઢ મીઠી કરી શકે છે. એટલે તો હુસેનચાચા રાત્રે બધાં કૂકડાંને ઘરમાં પૂરી દે છે ને પિલ્લાં ઉપર સૂંડલો ઊંધો વાળીને એની ઉપર ભાર મૂકે છે.'

મને થયું કે ગાય–ભેંસ પેઠે કૂકડાં પણ એના માલિકને રોજી આપે છે, અને આંગણામાંથી કીડાનો નાશ કરી રોગને અટકાવે છે. કૂકડો ઘણું બહાદુર પંખી ખરું, પણ પાંખ હોવા છતાંય ઊંચે ઊડી ન શકે એવું જાહલ પણ ખરું જ.

હવે પછી

પાદરનાં પંખી : છપાય છે.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

અઘરા શબ્દોના અર્થ

(૧) કાગડો

ચેતુકાળ = ચપળ
પલાયન = ચાલ્યા જવું
સોરી = સંતોષ
નધાતિયો = બીક વિનાનો
ટશિયાં = ચામડીને બાંઝેલાં ટીપાં
દાઝ = ગુસ્સો
નીડર = બીક વિનાનું
ઓહિયાં કરે = ખાઈ જાય
ખુમરાણ = કકળાટ
કળેળાટ = કાગડાની ચીસ
સંચળ = અવાજ
જંપ = નિરાંત
ભંભોડે = ચૂંથે
સોથ વાળી દે = ધાણ કાઢી નાખે
ઝુંડ = જથ્થો

(૨) કોયલ

એકાંતરે = ત્રીજે દિવસે
રેઢો = સૂનો
ભળાવે છે = સોંપે છે
તફાવત = ફેર
જોર = બળ
મંજરી = મોર

(૩) કબૂતર

ચણ = પક્ષીને માટે નાખેલ દાણા
અખાજ = નહિ ખાવાની વસ્તુ
ડરપોક = બીકણ
વાંસોવાંસ = પાછળ જ
ગભરુ = બીકણ
ઘોડીઆટ = મોભને ટેકવવા માટેનું ત્રિકોણ લાકડું
ઘરવલાં = ઘરને ચાહનારાં.
હારિત = પક્ષીની જાત
હગાર = સુકાયેલ ચરક

(૪) કાબર

કાનસોરી = કાનનો વળાંક
કામગરી = કામ કરનારી
ભડભાદર = મોટું, જોરાવર
બાઝકણી = લઢકણી
ચોકિયાત = ચોકીદાર
અધમૂવું = મરણતોલ

(૫) ચકલી

ઠેકડા = કૂદકા
ભયભીત = બીધેલાં
ટાંપીને = તાકીને

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

લણવું = અનાજ વાઢી લેવું
બાકોરું = કાંકું, દર
હૂંસ = દમ
ચીંદરડું = લૂગડાનો ચીરો
નીંભર = નઠોર
ટરપરિયાં = આંટાફેરા
માળી = છાજલી
ધોઓ = ખાડો
હડિયાપાટી = દોડાદોડ
વરણાગિયો = શોખીન
ખાસિયત = ટેવ

(૬) પોપટ

ઝોક = વળાંક
ગુલાંટ મારવી = ઊંધે માથે ગોથું ખાવું
ખોડંગવું = લંગડા ચાલવું
ભંજવાડીઓ = નુકસાન કરનારો
રંજાડ = નુકસાન
ગાંજવું = થાકી જવું
ઝોંટ = ઝપટ

(૭) કૂકડો

નેકી પોકારવી = છડી પોકારવી
અક્કડ = ટટ્ટાર
દમામ = રોફ
સાંખવું = સહન કરવું
ધમકાવતો = દબડાવતો
દંગલ = કુસ્તી
ભંભોડે = ખોળે
બુઠ્ઠા = અણી વિનાના
છટકવા = નાસી જવા
દરકાર = ખેવના
પિલ્લાં = મરઘીનાં નાનાં બચ્ચાં
હડી કાઢીને = દોડીને
લાગ = તક

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

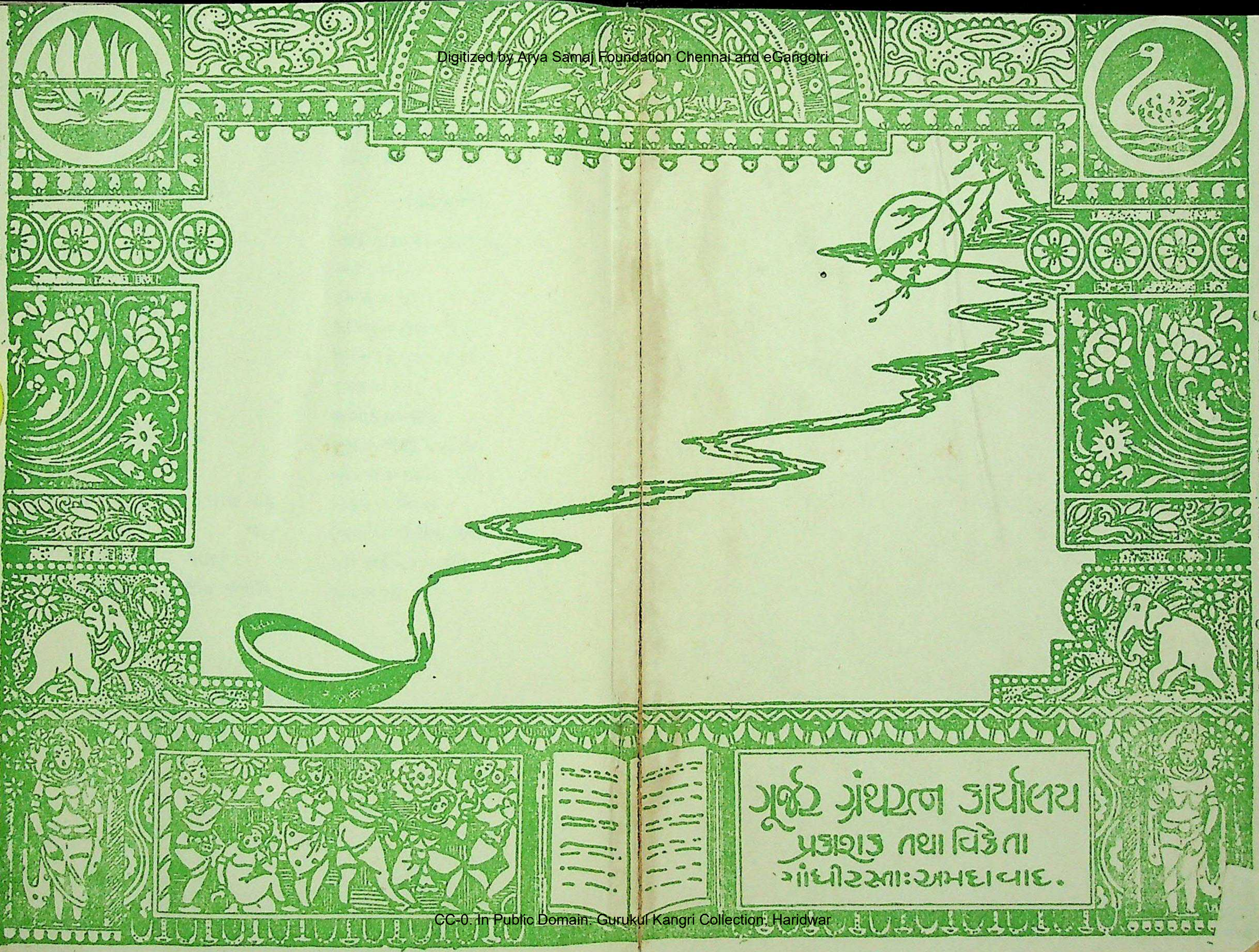

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

આ લેખકનાં

બીજાં પુસ્તકો

સોરઠી વિભૂતિઓ	૨–૪–૦
સોરઠી જવાહર	૩–૦–૦
શૌર્યનાં તેજ	૨–૮–૦
શીલવતી અને બીજી વાતો	૪–૦–૦
નાગમતી	
કાળિયાર ને બીજી પ્રાણીકથાઓ	૨–૮–૦
જનપદ ૧–૨–૩	૩-૧૨-૦
ખાટીમીઠી બાળવાતો	૧–૪–૦
કુમારોની પ્રવાસકથા	૧–૮–૦
સોરઠી શૂરવીરો	૧–૦–૦
પાદરની વનસ્પતિ	૦-૧૨-૦
આંગણાની વનસ્પતિ	૦-૧૨-૦
આંગણાનાં પંખી	૦-૧૨-૦
પાદરનાં પંખી	છપાય છે.

ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય
ગાંધી રસ્તો : અમદાવાદ

શારદા મુદ્રણાલય : અમદાવાદ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar